

Arkeologi är choklad,

inte potatis

Essäer av

Martin Rundkvist

Innehållsförteckning

Förord

Vi vet ingenting om dinosaurier

Tidigmodernt vid Djurhamn

Min konstiga karriär 1 – kandidat

Vi jobbar aldrig i Egypten

Medeltiden på Stensö och Landsjö

Min konstiga karriär 2 – doktorand

Trafikverket är vår största finansiär

Vikingatiden vid Skamby

Min konstiga karriär 3 – institutionen, museet och jag

Vi kommer aldrig hinna gräva ut alla fornlämningar

Vendeltiden vid Sättuna

Folkvandringstiden på Barshalder

Min konstiga karriär 4 – disputation

Vi använder oftare grävskopa än tandborste

Vi gillar guld men vi mäter fyndens värde i information, inte i pengar

Den yngre romartiden vid Åshusby

Den äldre romartiden på Bastubacken

Min konstiga karriär 5 – lyxarkeolog

Vad händer om man hittar något gammalt?

Sverige borde utfärda metallsökarlicenser och släppa loss folk på åkrarna

Den förromerska tiden på Bollbacken

Bronsåldern i Mälardalen

Hur blir man arkeolog?

Det finns inga jobb och de jobb som finns vill du inte ha

Ständigt detta senneolitikum

Mellanneolitikum på Bollbacken

Min konstiga karriär 6 – tjänstetillsättningar

Vad du än gör, doktorera inte i arkeologi

Arkeologi är choklad, inte potatis

Tidigneolitikum på Stensborg

Mesolitikum i Tyresta

Min konstiga karriär 7 – vikarierande lektor

Slutord

Mera läsning

Periodschema för Sverige söder om Dalälven

Förord

Den här boken är skriven för dig som är intresserad av svensk arkeologi men inte har fördjupat dig särskilt i ämnet. Jag har inte eftersträvat någon systematisk eller heltäckande behandling av saken – det är ingen lärobok. I stället har jag skrivit om sådant som intresserar och engagerar mig och om sådant som jag ofta får förklara i sällskapslivet. Det här är helt enkelt vad folk får höra när de frågar mig ”Och vad jobbar du med?” på en fest. Om de orkar lyssna i sju timmar.

Boken varvar tre berättelser. En om arkeologins plats i dagens svenska samhälle, mestadels ganska kritiskt formulerad. En om forntiden och forskningsmetoderna utifrån platser där jag har jobbat, som präglas mera av kärlek. Och till sist en om min egen konstiga karriär. Jag försöker på inget vis föra arkeologins konsensusbaserade talan, utan framför en hel del åsikter som jag vet att många kollegor tar bestämt avstånd från – i sin fåvitsko. För att karakterisera min hållning kanske man kan säga att jag är cynisk, pragmatisk och lekfull (choklad) när många kollegor är mycket mera idealistiska och allvarliga (potatis). Och hela min världsbild är dubbelexponerad: bakom allt jag ser omkring mig idag anar jag hur det var för flera tusen år sedan. Det är en behaglig yrkesskada.

Martin Rundkvist

Fisksätra 9 december 2015

martin.rundkvist@gmail.com

scienceblogs.com/aardvarchaeology

(Denna e-boksversion publicerades i september 2016 under licensen Creative Commons by-nc-nd, creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/. Omslagsfoto av TanteTati på Pixabay.com.)

Vi vet ingenting om dinosaurier

Säger man att man är arkeolog händer det att folk hör ”arkitekt” eller till och med ”agronom”. Men den vanligaste missuppfattningen är att de associerar till dinosaurier. Arkeologer vet i själva verket ingenting om dinosaurier. De flesta av oss kan inte ens känna igen ben från en get. Läran om djurben ligger nämligen inom biologin, och de som studerar fossiler efter utdöda djur kallas paleontologer. Visserligen använder de en del fältmetoder som påminner om arkeologi, men medan vi sällar fram krukskärvor ur jorden står de i gamla stenbrott och hackar fram sina fynd ur sedimentärt berg. Arkeologer kommer bara i kontakt med fossiler vid enstaka tillfällen när folk förr har använt dem, ofta som gravgåvor.

Benexperter behöver vi ändå, eftersom vi hittar så mycket ickefossila ben i gravar och soplager. Det benfolk som utbildas vid arkeologiska institutioner kallas osteologer, och i motsats till hur det fungerar i många andra länder kan den svenska varianten både människoben och djurben.

Det arkeologer studerar är *folk förr genom deras konstgjorda ting och anläggningar*: krukskärvor, slagen kvarts, igenfyllda stolphål. Paleontologer studerar utdöda djur och växter genom fossiler. I Sverige överlappar inte dessa arbetsfält, eftersom människorna kom hit så sent – för bara 14 000 år sedan. På den korta tiden har ingenting hunnit fossiliseras. Mellan landets paleontologiska och arkeologiska epoker ligger den senaste istiden, då varken folk eller få kunde leva här på tiotusentals år.

En annan missuppfattning man ofta stöter på är att arkeologer skriver historia. I den allmänna innebörden av att skildra det förflutna gör vi förstås det, men vi är inte historiker. En historiker studerar nämligen folk förr genom gamla texter och bilder, vilket kräver helt andra metoder än de arkeologiska. Kort och möjligen något tillspetsat sagt behöver en arkeolog inte kunna läsa, medan en historiker inte behöver kunna gräva. De flesta svenska arkeologer är förhistoriker, vilket innebär att vi studerar tiden före de första inhemska skriftliga källorna. Vikingatiden är ett mellanting här med sina utländska skriftliga källor och korta inhemska runtexter, men vi räknar den till forntiden, den förhistoriska tiden.

Det finns också historiska arkeologer med specialiserad utbildning som studerar tiden ungefär från 1100 och framåt. De är mycket bättre på att gräva ut, dokumentera och tolka tjocka invecklade lagerföljder än vad vi förhistoriker är. Det beror på att sådan stratigrafi främst uppstår i städer, och före 1100 har vi bara några enstaka sådana. Historiska arkeologer har också ett mycket tätare samarbete med skrifthistoriker, helt enkelt för att efter år 1100 finns det ordentliga inhemska skriftliga källor – mer och mer för varje århundrade.

Under det senaste halvsekle har gränsen för hur pass nya lämningar arkeologer intresserar sig för krupit framåt i tiden. Längre schaktade man blint bort allting på svenska stadstomter tills det slutade komma tegel i grävskopan – vilket i värsta fall markerade 1200-talet. Idag gräver vi regelmässigt ut allting från 1700-talet och bakåt, och förändringar i Kulturminneslagen som trädde i kraft 2014 innebär att allting fram till 1850 nu skall räknas som lagskyddad fornlämning.

Det finns också en liten rörelse bland universitetsarkeologer och militärhistoriska entusiaster för att gräva ut 1900-talets lämningar. Jag tycker resultaten brukar bli rätt banala i relation till vad man kan få veta genom arkivforskning eller helt enkelt att ringa folk som var med. Det finns så många andra forskningsdiscipliner som studerar 1900-talet utifrån mera givande typer av källmaterial. Men om man har intressanta frågeställningar om saker som inte dokumenterats i något arkiv, eller till och med aktivt mörklagts, så är denna samtidsarkeologi berättigad. Framför allt rör det sig om att dokumentera massmord och andra krigsförbrytelser.

Tidigmodernt vid Djurhamn

I likhet med de gamla grekerna anser vi ju idag att vi lever i nutiden. Vi kallar allting efter Reformationen för den moderna tiden, och tiden fram till den franska revolutionen för den tidigmoderna tiden. Det är den sista perioden som svenska arkeologer ägnar något större intresse. Mitt arkeologiska umgänge med den kom sig av en geografisk slump. Hembygdsentusiaster på den stora ön Djurö i Stockholms skärgård, där min mamma har sitt sommarställe, fick veta att de hade en livs levande arkeolog inom räckhåll, och bad mig att hjälpa dem ta en titt på Djurhamn.

I skriftliga källor från 1450 och framåt nämns platsen titt som tätt, men oftast bara som datumorten för folks korrespondens. Orsaken är att de satt på tidens klumpiga segelskepp i uthamnen och väntade på förlig vind, och då passade de på att skriva brev. Djurhamn var en bra naturhamn en bit utanför den trixiga innerskärgården, och kronans örlogsskepp låg ofta där i beredskap. Den äldsta kartan från 1640 visar att det fanns ett par sjömärken och små begravningsplatser där. Arkeologin hade redan innan jag blev inkopplad visat att hamnvikens botten är full av tidigmoderna sopor och att begravningsplatserna i själva verket är minst sex stycken. De döda var förmodligen magsjuka sjömän och sårade soldater från kriget på kontinenten. Före bygget av en krog (numera prästgård) omkring 1660 nämner källorna inga permanenta installationer: bara en kortlivad brygga, en ”ölkoja” där otuktigt leverne fördes och ett par temporära härläger. Min uppgift blev att ta reda på vad folk gjorde på land kring Djurhamn innan flottan flyttade till Karlskrona omkring 1680. Svaret, kan jag redan nu avslöja, visade sig vara ”inte mycket”.

Jag började med att studera de äldre kartorna och nivåkurvorna i relation till landhöjningen, och fann att Dalkarlskärret bakom Björkås pizzeria förmodligen varit en ännu bättre hamn under medeltiden än dagens vik. Så övergick jag sommaren 2007 till metallsökeri längs viken, i skog och på sommarstugetomter. Det resulterade i massor av sentida småsaker som en tennsoldat och en ångbåtspolett, men inte så mycket annat. Det enda jag hittade som var riktigt intressant var å andra sidan desto mera upphetsande: ett 1500-talssvärd.

Jag ägnade mycket tid med sökaren åt Dalkarlskärrrets kanter eftersom jag tänkte mig att fokus för de medeltida förehavandena borde ha legat där. Metallsökare brummar i basen när man hittar järn, och oftast gräver man inte upp de föremålen. De tenderar att vara sönderrostade, dyra att konservera och ganska banala: hästkosöm och handsmidd spik har sett likadana ut i över tusen år, med former styrda helt av funktionen, och därför är de inte speciellt upplysande. Men nu gick jag där i skogen kring kärret och hittade inte något särskilt, och så brummade det ordentligt i hörlurarna, och jag såg att föremålet var mycket större än vanligt. Kunde väl vara värt en titt ändå. Jag krafade i förnan och fick fram något som påminde om ett bandformat gångjärn från en ladugårdsdörr. Men utan spikhål. Och när jag med stigande upphetsning frilade mer av föremålet kom det fram ett stort spiraldekorerat svärdsfäste i ena änden. Svärdets spets satt fast i backen.

Eftersom jag inte kunde få loss svärdet fotograferade jag det jag hade frilaggt med mobiltelefonen, täckte över mitt fynd och underrättade hembygdsfolket och länsstyrelsen. De trodde först att jag skojade. En månad senare var det dags för en ordentlig utgrävning av platsen, och den skedde under lite speciella former. August Boj, min mammas granne och den drivande kraften bakom undersökningarna, är nämligen inte bara hembygdsman. Han är före detta gallerist med en fin näsa för

publicitet, och han var överlycklig över fyndet. Grävningen tog därmed formen av en vernissage, med teve-team och journalister och ett bord bredvid schaktet där det mycket väl hade kunnat stå bubbelvin och snittar, men nu var det kaffe och smörgåsar. Svärdet, visade det sig, hade vuxit fast i en hasselrot. Jag och de frivilliga frilade det försiktigt medan min pappa röjde undervegetation med motorsågen. Och till sist fick jag helt sonika ta i och dra loss vapnet ur trädroten. Det höll.

Djurhamnssvärdet är tillverkat mellan 1500 och 1550 och tillhör därmed noga räknat en övergångstyp mellan medeltiden och den tidigmoderna tiden. Under konserveringen kom det fram fyra pareringshack i eggen, med metallen utfläkt på ett sådant sätt att det inte skulle ha gått att sätta tillbaka svärdet i skidan. Det är typiska stridsskador som en av regementets vapensmeder i vanliga fall skulle ha rättat till efteråt. Hur svärdet hamnade här på kanten av en igengroende lagun vet vi inte. Inga strider ägde vad man vet rum vid Djurhamn under perioden i fråga. Kanske är det tappat krigsbyte som lastats av från ett av skeppen. Det som gör svärdet riktigt intressant är att det har en exakt arkeologisk kontext, medan de flesta vapen från samma tid har nått dagens forskare via vapensamlingar där de tappat sin proveniens.

Sommaren därpå grävde och sållade jag och en grupp frivilliga provgropar på alla plana ytor längs hamnviken, och vi gick ännu mer med metallsökare. Vi hittade nästan ingenting från tiden före flottans avsked 1680, och de få saker vi fann låg på en av Djuröböndernas åkrar som förmodligen var i bruk redan då. Vi blev alltså inte klokare på vad folk från skeppen kan ha gjort på land – mer än tappat ett svärd. Men vi kunde konstatera att i Djurhamns nya krog, grundad 1786, åt man och drack och krossade fönster. Så lunka vi så småningom från Bacchi buller och tumult.

Min konstiga karriär 1 – kandidat

I den här boken varnar jag läsaren för att försöka försörja sig som arkeolog. Det kan verka lite märkligt när man tänker på att jag ju faktiskt gör precis det. Men de flesta skulle varken kunna eller vilja försörja sig på en vanlig lerig arkeologkarriär längs landets motorvägar och järnvägar. På samma sätt skulle mycket få människor kunna eller vilja följa en yrkesbana som min. Den har varit rätt konstig.

En svensk akademikerkarriär omfattar idag ungefär 40 yrkesverksamma år. När jag skriver dessa rader har jag avverkat 23 år. Under de första elva betedde jag mig hyfsat normalt, med undantag för att jag bara var 20 när jag började jobba. Efter en loj tillvaro på naturvetenskapligt gymnasium i villaförorten Saltsjöbaden hade jag tagit tunnelbanan till närmsta universitet och tagit en fil.kand.-examen på två år genom att läsa 150% av heltid. Mina ämnen var nordisk arkeologi (jag kom in på reservplats), historia och socialantropologi. Jag brukar skyla ämnesvalet på J.R.R. Tolkien. Efter examen våren 1992 fick jag genast fyra-fem månaders säsongsjobb som fältarkeolog på Riksantikvarieämbetet.

Varför fick jag det? Många kurskamrater fick inget jobb alls det året. Jag önskar att jag kunde säga att det berodde på att jag var så förträfflig. Kanske ringde projektledaren min lärare Bosse Petré och hörde sig för. Kanske bidrog det att jag kunde datorer och hade skrivit om datorspel i tidskrifter. Men jag tror att den viktigaste orsaken var sakligt ovidkommande: jag var bra på att flirta.

Föregående höst hade jag förutseende valt att gå grävkursen på en plats där det fanns uppdragsarkeologer: Sanda i Fresta där Riksantikvarieämbetet grävde ut en järnåldersboplats inför byggandet av ett bostadsområde (som sedan aldrig blev av). Projektledarna lånade tio studenter för att gräva ut några gravar på gårdsgravfältet intill, som inte var hotat av bygget. Den kollegiala miljön var lite lustig eftersom flera av grovisarna ("biträden" var den formella beteckningen) kom från Samhall och såg ut, för en med mina fördomar, som gamla fyllon. Men där fanns också en ung, snygg och smart kvinnlig arkeolog – vi kan kalla henne Pernilla eftersom hon heter så – som jag kom ganska bra överens med. Det blev aldrig något kuckel mellan oss, och kanske är det därför hon fortfarande är en mycket kär vän till mig. Men när våren kom, examen närmade sig och jag hade skickat min ansökan om jobb till Riksantikvarieämbetet, då ringde jag Pernilla – "Heej, minns du mig?" – och bad henne se till att mina papper inte hamnade nederst i högen. Kanske kan man säga att utan vissa goda och jobbrelevanta egenskaper hade 20-åringen aldrig fått jobb, men utan förmågan att flirta hade hans ansökan aldrig blivit läst.

Sommaren och hösten tillbringade jag alltså på en boplatsgrävning för Arlandabanan vid Åshusby i Norrsunda. Sista veckan snöade det. Efteråt fick jag inte följa med in till kontoret och skriva rapport, men jag jobbade en vintermånad på Riksantikvarieämbetets huvudkontor och skrev skyltar till fyrtio småländska gravfält. Efter några månaders tråkig arbetslöshet fick jag på våren märkligt nog välja var jag skulle jobba: på Riksantikvarieämbetet eller hos den privata firman Arkeologikonsult. Vid den här tiden var privata aktörer i uppdragsarkeologin ännu både sällsynta och kontroversiella, men Arkeologikonsult profilerade sig med ambitiösa naturvetenskapliga analysmetoder och betalade dessutom bättre, så det var där jag hamnade. Att de ville ha 21-åringen berodde nog denna gång mindre på flirtande och mer på hans blygsamma men dokumenterade erfarenhet. Arkeologikonsult var

tvungna att anställa massor av folk på kort varsel den våren eftersom man just fått sitt första stora uppdrag: Mälarbanan till Västerås, som skulle ta Aseas anställda till jobbet snabbare om morgnarna. Jag hade turen att hamna på två platser med fornlämningar av toppen kvalitet i Tortuna socken utanför Västerås, numera klassiker inom sina fält: Bollbackens mellan-neolitiska säljägerboplats och Bastubackens romartida gravfält.

Hos Roger Blidmo på Arkeologikonsult hade jag kunnat bli kvar som ansvarig för lantmäteri och digitala kartor, men jag tackade idiotiskt och utan att blinka nej till fast jobb vid 22. Jag hade nämligen kommit in på forskarutbildningen, och det var forska jag ville. Uppdragsarkeologin har sina fördelar, men nackdelarna som jag räknar upp under rubrikerna ”Det finns inga jobb” och ”Trafikverket” övervägde stort för mig. Veckorna av vintergrävning i tält på Bollbacken med julsånger på radion gjorde sitt till.

Vi jobbar aldrig i Egypten

När folk fått klart för sig att jag inte förstår mig på dinosaurier frågar de i regel om jag ofta åker till Egypten och jobbar. Det gör jag inte: aldrig någonsin, faktiskt. Folk förknippar arkeologin med äventyrliga resor till exotiska platser, men så ser det nästan aldrig ut i praktiken. Arkeologer jorden runt tenderar att gräva i sina egna hemtrakter.

I likhet med alla humanistiska discipliner är arkeologin nämligen inte ett enda ämne som exempelvis kemi eller astronomi är. Det är ett globalt lapptäcke av regionala och kronologiska forskningsfält. De delar en hel del metoder, men själva innehållet i forskningen är helt fragmenterat. En skånsk stenåldersforskare behöver inte bry sig om vad norrbottniska stenåldersforskare håller på med. Hon behöver faktiskt inte ens bry sig om vad den skånska medeltidsarkeologen i rummet bredvid henne håller på med. Om jag skulle åka till Egypten skulle jag vara i stort sett hjälplös ur arkeologisk synvinkel. Visst, jag skulle kunna gräva kvadratiska hål i marken, sålla jorden, stoppa fynden i påsar och rita planer över murresterna jag fann. Men jag skulle inte förstå någonting. Jag skulle inte kunna se skillnad på 1800-talet e.Kr. och 1800-talet f.Kr. Och jag skulle inte kunna läsa in mig på den aktuella forskningen eftersom jag varken kan arabiska eller fornegyptiska.

I Sverige kan man studera nordeuropeisk arkeologi, medelhavsarkeologi ("Antikens kultur och samhällsliv" heter kurserna), samt i Uppsala egyptologi och tredje världens arkeologi i allmänhet. Det betyder att den som vill specialisera sig exempelvis på Kina, Indien eller Brasilien måste studera där.

Att Indiana Jones är ute och reser en massa i filmerna beror – förutom att han är en fiktiv actionhjärte – på att han jobbar på ett *amerikanskt* universitet, och de anordnar gärna expeditioner till fjärran länder. Amerikaner utan indianskt påbrå tenderar nämligen att vara rätt ointresserade av de lokala förkolumbianska stenåldersboplatserna, och vill hellre studera forntida statscivilisationer som mayakulturen. Amerikanernas vördnadsfulla relation till 1800-talets och 1900-talets arkeologi och byggnadshistoria framstår också som ganska rörande för en europé. Alltihop har förstås att göra med att de flesta av dagens amerikaner inte känner något släktskap med stammarna som bodde i deras trakter innan européerna kom. Ännu kring 1950 ställde man i USA gärna ut fynd från indianernas boplatser och gravar på *naturhistoriska* museer, medan de historiska museerna visade saker från européernas framfart under de senaste århundradena. Indianerna sågs som naturvaror, ungefär som bisonoxar.

Sedan 1990 försvåras utgrävningar av föreuropeiska fornlämningar i USA av NAGPRA-lagen: Native American Graves Protection and Repatriation Act. Den kom, som namnet antyder, till i första hand för att skydda indianstammars begravningsplatser, och ger varje stam vetorätt för utgrävningar av äldre lämningar i deras område, hur gamla lämningarna än är och oavsett hur länge stammen i fråga befunnit sig på platsen. Vill man studera gravfält eller boplatser – där gravar eventuellt kan påträffas – blir det i regel nej. Det lägger locket på framtagning av ny kunskap, och det kommer nog inte att bli bättre förrän en större andel av den amerikanska arkeologkåren består av indianättlingar.

Medeltiden på Stensö och Landsjö

”Medeltiden” är ett knepigt begrepp som betyder olika saker i olika delar av Europa. När det gäller periodens start menar man inom det gamla romarrikets område tiden från det att den romerska samhällsapparaten brakar ihop – och det hände vid olika tidpunkter i olika områden. Utanför kejsardömets gräns där jag befinner mig menar man tiden från klosterkulturens och murbrukets införande och framåt – och det hände också vid olika tidpunkter beroende på var man är. Medeltiden slutar också på olika årtal i olika länder: i Italien på 1300-talet när områdets självmedvetna lärde bestämmer sig för att deras återupptäckt av den antika litteraturen innebär en återfödelse av romarrikets storhet, *un rinascimento*, *une renaissance*, en renässans. De ser den i deras ögon hopplösa perioden före dem som en mellantid, medeltiden. I Östersjöområdet slutar medeltiden med Reformationen på 1500-talet, vilket innebär att medeltiden i våra trakter är detsamma som klostrens tid.

Mått på bronsåldern, 2013 när jag var på väg att skriva färdigt en bok om den tiden, ville jag lära mig något nytt. Medeltiden var en period jag aldrig gjort något med. Dess lämningar bjuder på tjocka lagerföljder som är roliga att gräva ut och dokumentera, en konst jag lärde mig som ung på Arkeologikonsult. Och de medeltida borgarna får ytterst sällan besök av grävande arkeologer numera, fastän de tillhör de fornlämningar som allmänheten är allra mest intresserad av. Jag bad min kompis, den numera borgallergiske borgexperten Christian Lovén, att rekommendera ett par intressanta mindre anläggningar i mitt hemlandskap Södermanland. Han knorrade att de mindre sörmländska borgarna över lag är rätt mesiga, och pekade i stället på två östgötska borgar som förtjänade mera arkeologisk omsorg. Det blev alltså Östergötland igen för mig, som på 00-talet.

De största och dyraste medeltida borgarna ägdes av kronan och kyrkan. Men många adelsfamiljer hade också borgar. De fyllde samma funktioner som senare tiders herrgårdar, med tillägget att de var försvarsanläggningar i en orolig tid. Ytterst få adelsborgar har någon ringmur, delvis av kostnadsskäl, men framför allt därför att kronan tyckte illa om att folk den var osams med eller kunde bli osams med satt i alltför välförsvarade lägen. Vid Stensö i Östra Husby på Vikbolandet och Landsjö i Kimstad finns dock två ringmursborgar som av de magra skriftliga källorna att döma tillhört ätten Ama under 12/1300-talen. Amorna var högfrälse och flera medlemmar var högt betrodda riksråd, vilket väl förklarar varför kungen lät dem hållas med sina ringmursbyggen. Ingen av borgarna hade genomgått några arkeologiska utgrävningar.

Somrarna 2014 och 2015 grävde jag och mina umestuderter plus andra frivilliga i två veckor vardera på de båda borgarna. Vi bodde och lagade mat tillsammans och ägnade kvällarna åt att spela nördiga sällskapsspel. Vid Stensö hade vi ganska enkel inkvartering 2014 i ett logement för hönsskötare. Men på Landsjö har vi hyrt en del av säteriets huvudbyggnad från 1700-talet av de mycket vänliga makarna Kuylenstierna, och alltså bott ståndsmässigt i själva den byggnad som avlöst borgen vi undersökte. Förmodligen består dagens herrgård faktiskt delvis av material hämtat från borgruinen.

Inom borgforskningen finns en spänning mellan å ena sidan arkitektur-och fortifikationshistoriker, som mest är intresserade av murar, byggnadsfaser och vapenteknologins utveckling; å andra sidan medeltidsarkeologer, som mest är intresserade av sopor och vardagsliv. De båda grupperna har lite svårt att intressera sig för varandras resultat. I planeringen av utgrävningarna stod Christian för det

första perspektivet och jag för det andra. De flesta av schakten jag lade ut hade en potential att besvara båda sorternas frågor. Vi har bara grävt bara 50-60 kvadratmeter på vardera stället, närmast att betrakta som titthålskirurgi, men vi har fått fina resultat.

Vid Stensö bekräftade vi att den norra ruinhögen faktiskt representerar ett tidigare förmodat torn, planerat och byggt i samma fas som ringmuren, och att tornet flankerat murens västra del. Det betyder att man kunde skjuta med armborst från norra tornet längs murens utsida och hindra angripare från att klättra upp eller försöka slå hål på den. Schakten gav stora mängder djurben som berättar om vad man åt på borgen (mycket spädgris), och därtill ett vackert droppformat spänne från 1200-talet, prytt med sex små blå glasbitar.

Ett schakt lade jag över en husgrund som var synlig i markytan, och den visade sig vara från borgens förfallsperiod, med rasmassor både under och över sig. Själva stenarna i grunden var hämtade från den sönderfallande ringmuren. Ett annat schakt inne i det södra kastaltornet gav massor av intressanta medeltida sopor och lät oss studera processen där markvåningens valv kollapsat bit för bit. Mest överraskande av alla våra fynd var en runinskrift på en utstruken murfog, där en viss Helge skrivit sitt namn på tornet.

Landsjöborgen ligger på en holme i en liten sjö där ingen har någon båt liggande, så den är alldeles övervuxen och få av ortsborna har någonsin varit där. Vi fick låna en roddbåt av en närboende och kajkade ut längs näckrosbältet, och väl där ute på holmen fick vi ägna mycket tid åt att röja i den täta undervegetationen. Där vi lade båten luktade det apa, vilket vi först trodde kunde bero på en avliden gädda som låg och skröpade, men sedan insåg vi att det växte femtio fallosliknande stinksvampar på andra sidan en buske vid stranden. Även här blev det spännande fynd: vi hittade den inre huvudborgens tidigare okända mur mot förborgen med ett lika okänt torn som hade haft snygg vit putsfasad, vi hittade lyxkeramik i form av vinrött tyskt stengods, vi hittade en sporre och en stor portnyckel och vi hittade sex medeltida silvermynt.

Något vi inte hittade trots flitigt grävande var den saknade frånlandshalvan av Landsjöborgens ringmur. Anläggningen såg nog klart imponerande ut från sjöstranden, med en 60 meter lång mur. Men om man satte sig i en eka och rodde runt borgholmen såg man nästan inga murar alls. Den förvarsmässigt bastanta inre huvudborgen mätte bara 30 gånger 30 meter och skyddades på två sidor helt enkelt av borgholmens höga klippbranter. Den här principen för borgbygge hade östgötarna följt redan tusen år tidigare under romartiden, men i det medeltida sammanhanget ser det lite billigt ut. Landsjöborgen gick att försvara men ger samtidigt tydligt intryck av pampigt kulissbygge.

Mynten från Landsjö är rätt fula, men de gav intressanta dateringar. Fem är från Valdemar Birgerssons tid 1250-1275, vilket skulle kunna stämma med bygget av borgen. Ett är från Magnus Erikssons tid kring 1360, och det var mera oväntat. Vid den tiden bodde nämligen av de skriftliga källorna att döma inte längre någon adelsfamilj på Landsjö, utan gården hade blivit en enklare arrendegård, och landbon fick säkert inte bo på borgen. Myntet vi hittade säger ingenting om vad folk hade för sig i borgen kring 1360, men tappade minst ett mynt, det gjorde de.

Min konstiga karriär 2 – doktorand

Min forskarutbildning började 1994 och tog över nio år i stället för de avsedda fyra. Viktigaste orsaken var att min käre handledare Jan Peder Lamm gav mig ett avhandlingsämne som var alldeles för arbetskrävande för att man skulle få det klart på så kort tid. Att han gjorde det hade nog flera orsaker. När jag blev klar skojade han att han hade vetat från början att det behövdes någon som var dum, för att åta sig uppgiften, och djävligt envis, för att ro den i land, och han var nöjd med att ha valt rätt person. Men jag tror inte riktigt han heller visste vad det skulle innebära. Han lät mig hur som helst sköta mig själv under arbetet.

Jag skrev en monografi över Gotlands största gravfält, Barshalder i Grötlingbo och Fide. Det är två kilometer långt och utgrävt i över 40 separata och delvis orapporterade omgångar. Sedan dess säger jag till alla doktorander, ”Använd för helvete inget orapporterat material till avhandlingen! Och gräv ingenting under forskarutbildningen!” Avhandlingen gäller det att få ur sig så fort och smärtfritt som möjligt. Det stora lärarrika exemplet är en stockholmsdoktorand på 70-talet som åkte land och rike runt och mätte mesolitiska trindyxor i årtal. Eftersom yxorna är så enkelt formgivna och frågeställningarna var oklara fick han aldrig fram några publicerbara resultat, utan blev till sist deprimerad och tog livet av sig.

Att det blev just Jan Peder och Barshalder för mig berodde på ett livsavgörande telefonsamtal. Och samtalet, ser jag idag, berodde nog på samma målmedvetenhet som fått mig att välja Sanda-grävningen några månader tidigare – samt på en utpräglad brist på självkritik, får man väl tillägga. Jag tyckte nämligen att min C-uppsats var rätt bra och kunde vara värd att publicera – att inte ens försöka vore väl dumt, skönare att lyss till den sträng som brast *etc.* Så jag ringde en av redaktörerna för den ärevördiga forskningstidskriften *Fornvännen* och erbjöd honom manuset. Jodå, nog kunde de titta på min text sade han, och så pratade vi en stund. Vad skulle jag göra nu, då? Jo, jag skulle skriva D-uppsats och ville göra något med småföremål från den äldre järnåldern. Jaha, men så bra, där hade Jan Peder faktiskt en liten forskningsuppgift som kunde vara lämplig. Så han handledde mig på D-uppsatsen. Och sedan föreslog han ett avhandlingsarbete kring en orapporterad utgrävning på Barshalder som hade givit en guldrakteat, en typ av folkvandringstida hängsmycke som Jan Peder älskar. Redan samma termin sökte jag forskarutbildningen första gången, men fick avslag eftersom projektbeskrivningen bara var några rader lång. Varken jag eller Jan Peder visste nog riktigt hur forskarutbildningen funkade. Båda uppsatserna trycktes hur som helst med tiden i *Fornvännen*.

Nio år var i och för sig inte ovanligt för en arkeologidoktorand som började 1994. Först 1998 genomfördes Thamreformen som satte ett tak på hur länge man fick vara inskriven som doktorand, och som krävde att doktorander skulle ha en klarlagd försörjning redan när de antogs. (Reformen innebar ingen reform på de tekniska högskolorna eller handelshögskolorna, eftersom ingen där någonsin skulle ha börjat skriva avhandling utan att få betalt för det.) I mitt fall fördröjdes disputationen av att jag fick min son Samuel, av att jag gjorde en hel del sidoarbete inom arkeologin, och det sista året märkligt nog av att institutionens lärare vägrade låta mig disputera.

Trafikverket är vår största finansiär

Numera kommer nästan alla pengar till arkeologiska utgrävningar från markexploatörer. Kulturminneslagen fastslår att om jag vill bygga någonting, och Länsstyrelsen och markägaren ger klartecken, då är det jag som betalar för arkeologin. Därför är Trafikverket vår största finansiär. Ett nytt bostadsområde tar inte speciellt stor plats och prickar därför sällan någon omfattning. Men en stor motorväg är en 80 meter bred remsa genom landskapet, mil efter mil, och då blir det snabbt ansenliga ytor.

Det här betyder förstås att de flesta arkeologiska utgrävningar sker på platser som arkeologerna inte har fått välja själva. Man kan faktiskt säga att om det dyker upp något riktigt intressant på en motorvägsgrävning, då är det litegrann ett olycksfall i arbetet. Numera får Trafikverket nämligen order av Länsstyrelsen att köpa en arkeologisk utredning redan innan motorvägen är slutgiltigt planerad. Arkeologer ger sig ut i buskarna, tar jordprover, tittar runt på åkrarna, gräver provschakt, går igenom arkiv och museisamlingar. Till sist levererar de en karta över den ungefärliga vägkorridoren till Trafikverket med röda markeringar på de ställen där det bränns. För oss är det en karta över var det vore intressant att gräva. För vägingenjörerna är det tvärtom en karta över ställen man skall försöka undvika. Och de har rätt. Dels säger lagstiftningen att vi skall undvika att förstöra fornlämningar utan synnerliga skäl. Dels är det ju inte meningen att Trafikverkets budget skall gå till arkeologi i onödan. Så en nyanlagd motorväg åker gärna slalom mellan de röda arkeologiska fläckarna på kartan.

När det blir dags för slutundersökningen tenderar mina kollegor i uppdragsarkeologin att hamna bland sönderplöjda lämningar ute på en åker, ett par hundra meter från en intressant röd fläck på kartan. Från sina schakt kan de ibland se små figurer vandra runt på den lockande fornlämningen i fjärran, ibland med metallsökare, ibland med spade och skottkärra. De figurerna är jag och mina frivilliga grävningsdeltagare.

Helt forskningsmotiverade utgrävningar är sällsynta i Skandinavien och har i regel knappt någon finansiering alls. Den enda resurs som forskningsgrävningarna har gott om är gratis arbetskraft i form av studenter och hembygdsfolk. En vanlig motorvägsgrävning täcker tusentals kvadratmeter och pågår i flera månader med femton professionella arkeologer. Vid forskningsgrävningar handlar det snarare om etthundra kvadratmeter, fyra veckor, tjugo studenter och några pigga pensionärer.

Ju intressantare en fornlämning är desto mindre pengar finns det till att gräva ut den. Det här brukar jag kalla den fältarkeologiska paradoxen, och den är vad jag kan se omöjlig att komma runt. Vi vill ju undersöka de lämningar som blir förstörda vid vägbyggen, även om de ibland är rätt trista. Och vi kan inte tvinga markexploatörerna att finansiera utgrävningar på ytor som de inte tänker bygga på bara för att arkeologerna tycker det vore skoj. Uppdragsarkeologin tar årligen fram massor av intressant information och utför i praktiken större delen av den svenska arkeologiska forskningen. Men jag kan inte låta bli att drömma om hur det vore om man kunde släppa loss några välfinansierade uppdragsarkeologiska fältteam i några år för att gräva *var de ville*.

Vikingatiden vid Skamby

”Vikingatiden” är ursprungligen ett skrifthistoriskt begrepp använt av britter: för dem är det är den tid då de hade problem med vikingar, 793–1066. På engelska betyder ordet ”Viking” idag närmast ”skandinav” och uppfattas som ett folkslagsnamn. Men från början var en viking en pirat. Under den här perioden var de flesta nordbor i själva verket bönder, bondhustrur och trälar, inte vikingar, och nästan ingen var viking i hela sitt vuxna liv om han inte dog ung – vilket många i och för sig gjorde.

Vikingatiden avslutar en 5000 år lång epok i södra Sverige då livsmönstret kan sammanfattas med orden "bondgårdar och stolpburna långhus". Vet man ingenting annat om tiden efter jägarstenåldern kan man alltid hugga till med de orden och få rätt. Nordiska arkeologer räknar vikingatiden från det att en viss ornamentstil införs på smyckena, gripdjursstilen. Samtidigt ökar fjärrhandeln starkt, silvermynt från Kalifatet börjar strömma in och Skandinavien får sina första städer, med Birka som berömt exempel. Kristendomen vinner stadigt mark på hedendomens bekostnad under vikingatiden. Periodens slut och övergången till medeltiden sätter vi till införandet av kloster och murbruk. Så fungerar arkeologisk kronologi: vi tittar efter uppträdan av nya föremålstyper, inte efter skrifthistoriska årtal.

Svenska arkeologer har grävt ut enormt mycket vikingatida gravar, främst beroende på att tidens höggravfält är extremt vanliga i Svealand och Götaland, extremt lätta att hitta och ofta ganska rikligt utrustade med föremål. Även jag var med och grävde ut några vikingatida gravar på 90-talet. Men min finaste vikingatidsgrävning ägde rum 2005.

En dag 2001 ringde en farbror vid namn Arne Danielsson till mig och berömde någonting jag hade skrivit. (Ännu ett av de där livsavgörande telefonsamtalen: jag hade aldrig hört talas om honom förut, och jag hade ingen aning om att vi skulle bli goda vänner.) Sedan sade han att han var väldigt nyfiken på ett båtgravfält i trakten där han bodde, och önskade att någon skulle gräva ut det.

”Båtgravfält” är ett magiskt ord i den svenska järnåldersforskningen. I Uppland och Västmanland höll sig enstaka mäktiga familjer under vendel-och vikingatiden med en avvikande begravningsritual för särskilt viktiga familjemedlemmar. I stället för kremering fick de jordbegravning i båtar: fem-tio meter långa spetsgattade roddbåtar som man fyllde med fina saker och dödade djur. Båtgravfälten vid Vendel, Valsgärde och några platser till är för sin tid oöverträffade kunskapskällor på en rad områden, helt enkelt för att deras rika gravinnehåll inte är sönderbränt. De överskuggar perioden så totalt att utländska forskare ofta felaktigt tror att båtbegravning var vanlig. Och i forskningen har man förknippat dem med svearna, folkstammen vid Mälaren som dyker upp i skrift första gången kring år 98 hos romaren Tacitus och som givit namn till dagens Sverige. Men gravfältet som Arne ville veta mera om låg vid Skamby på Vikbolandet i Östergötland, på grannfolkets område, och där hade ingen grävt ut några båtgravar förut. Här kunde en utgrävning ställa massor av gamla etnopolitiska tolkningar på huvudet.

Jag åkte ner med ett par kollegor till Vikbolandet följande vår, mötte Arne med familj och tittade på Skamby-gravfältet, ett riktigt skolexempel med tio båtformade sänkor i varsin stor oval stensättning och en klunga med mindre brandgravar i ena änden. Fältarbetet började jag lite försiktigt med en metallsökarundersökning av åkrarna runt gravfältet våren 2003. Genom min gode vän Tim Schröder

(Olsson, på den tiden) hade jag kommit i kontakt med metallsökarsektionen inom Fornminnesföreningen i Göteborg. Dessa skickliga fritidsarkeologer var villiga att komma upp till Skamby och arbeta en helg bara jag stod för bensin, kost och logi. Efter ett möte med Läns museet och Länsstyrelsen fick jag undersökningstillstånd på villkor att vi skulle sluta ta upp saker ur åkrarna om mina fyndkonserveringspengar började tryta. Och tack vare Tim och de andra detektoristerna blev utfallet strålande. Vi hittade ett par saker från den yngre bronsåldern och den äldre romartiden, många vikingatida föremål och ett par fina 1500-talsmynt. Det öppnade mina ögon för metallsökarens enorma vetenskapliga potential. Och senare, när jag lett metallsökeri på betydligt mindre givande platser, har jag tänkt att om inte åkrarna vid Skamby hade varit så fyndrika och gett mersmak så hade min forskning det senaste årtiondet sett väldigt annorlunda ut.

Vad gällde själva båtgravarna kunde jag inte börja gräva innan jag skaffat mer pengar, i småposter från diverse stiftelser, och det behövdes rätt mycket som konserveringsbuffert eftersom vi inte hade en aning om hur fyndrikt Skamby-gravfältet var. Det är en dödssynd att gräva upp orörda ting som man inte kan ta hand om. Min gode vän och kollega Howard Williams hade nyligen blivit lektor i Exeter och kunde därmed bidra med en annan viktig resurs: gratis arbetskraft i form av studenter. Tillsammans drog vi i fält sommaren 2005. Vi valde den minsta båtgravarna vid Skamby för att spara tid (fyndrikedomen hos båtgravar är oberoende av båtens mått), och för att den hade heltäckande grästorv som kunde skydda gravens innehåll från regnvattnets inverkan.

Utgrävningen gick bra, men ändå blev jag gradvis mer och mer bekymrad över resultatet allt eftersom veckorna gick. Vi fick ägna en massa tid åt ett boplatslager fullt med bränd lerklining från den förromerska järnåldern. Howard tyckte det var kul – han hade ju sitt på det torra – men jag visste att den tidens boplatser tillhör det vanligaste man stöter på vid svenska motorvägsgrävningar. De är i regel inte mycket att slå på trumman för om man inte schaktar av tillräckligt stora ytor för att få fram kompletta husgrunder, och det kunde vi ju inte göra mitt på ett båtgravfält. Och själva båtgravarna som vi grävde ut, den var nästan fyndtom. Vi grävde den från ändarna och inåt mot mitten, och bevaringsförhållandena var eländiga. Inget obränt ben fanns kvar trots torven. De typiska båtbitarna hade nästan rostas bort. Det fanns inga vapen, inga smycken, inga glasbägare, inga köksgrejor och knappt någon hästutrustning. Mitt bekymmer var alltså helt krasst att det började se ut som om vi dragit en vetenskaplig nitlott, och att vi trots alla resurser och allt arbete vi lagt ner kanske inte skulle få fram någonting publicerbart.

Till sist kom ändå de där fynden jag gick och väntade på. Mitt inne i båten, i den sista delen av gravfyllningen som vi grävde ut, dök det upp en massa kupolformade spelpjäser i importerad bärnsten. Brädspel var vanliga gravgåvor under hela den yngre järnåldern och verkar ha hängt ihop med elitens krigarideal. Spelet symboliserade taktiken i ett fältslag, och det finns en fin bild på en runsten i Gästrikland av två män som spelar spel och dricker ur horn. Men pjäserna brukar vara gjorda av ben. Bärnstenspjäser är extremt ovanliga, och Skamby-graven innehöll 23 stycken. Genom sin formgivning skvallrade spelpjäserna också om när begravningen hade skett: förmodligen under vikingatidens början på 800-talet. Senaste gången någon hade hittat bärnstenspel pjäser i en svensk grav var på 1870-talet vid Birka. Arne var själagläd och spelpjäserna hamnade i en monter på läns museet i Linköping.

Min konstiga karriär 3 – institutionen, museet och jag

Forskarutbildningen vid Åke Hyenstrands seminarium i Stockholm blev en plåga för mig. Jag var yngst, jag var uppkäftigast och mina åsikter stred i stor utsträckning mot lärarnas heligaste trosuppfattningar. Under mitt andra år på forskarutbildningen publicerade jag som en sann *enfant terrible* en debattartikel i Fornvännen där jag talade om i svart på vitt vad jag tyckte om den sortens arkeologi som institutionen försökte lära mig. Därtill var jag socialt nästan helt isolerad från seminariet, en jobbig högljudd ung kille som ingen egentligen kände personligen.

Åke hade varit en lysande och produktiv forskare under 60- och 70-talen och blev därför professor 1987. Han blev snart svårt sjuk. När jag började gå på seminarierna kring årsskiftet 1993–94 var han en mild, darrig, gråblek och försagd farbror som nästan aldrig gjorde några längre inlägg i diskussionerna. I den mån jag kan bedöma saken borde han ha fått sjukpension redan då, men jag tror han hängde kvar tack vare den gamla anställningsordningen som skyddade stolsprofessorer från ofrivillig uppsägning. Mina bästa minnen av honom är från muntliga litteraturtentamina. Jag fick lämna in skriftliga kommentarer till det lästa i förväg, så Åke förhörde mig egentligen aldrig, utan vi hade mest vänskapliga samtal innan han fyllde i min betygsbok. Han berättade gärna anekdoter: ”Ja, du vet, professor Si-och-Så, han var ju erotoman, och när den där grävningen pågick hade han ett oerhört stormigt förhållande med hon professor Hej-och-Hå”. Åke avled 2007.

Åke Hyenstrands kraflöshet medförde två viktiga problem. Allvarligast var väl att han inte skaffade några externa pengar, i ett läge där institutioner förväntades driva halva verksamheten på sådana medel. Det medförde utöver allmän panikstämning att ingen i min doktorandkull fick undervisa. Om institutionen hade timavlönat oss så hade man inte kunnat betala den fasta personalens löner. Det innebar senare en stor nackdel för oss allihop i konkurrensen om jobb då folk från andra universitet ofta var rutinerade lärare redan innan de disputerade.

Värre just för mig var att Åke lämnade ett maktvakuum där ett par yngre lektorer fick träda in och styra skutan efter sina idéer och utan formellt mandat. De var besjälade av en akademisk väckelserörelse från England som kallades ”postprocessuell arkeologi” eller till och med ”teoretisk medvetenhet”, ett sladdbarn av 60-talets franska postmodernism och kontinentala filosofi. Jag avskydde och avskyr rörelsen eftersom den premierar pretentiös modejargong, tar avstånd från naturvetenskaperna och innebär ett stort mått av kunskapsrelativism. ”Var och en har sin sanning.” ”Vi berikar källmaterialet med nya tolkningar.” ”Naturvetare är etiskt och teoretiskt omedvetna.” Den sortens skrivelser hör på sin höjd hemma på kultursidor i mindre nogräknade morgontidningar, tycker jag, inte på universitet. Och det drog jag mig i min enfald inte för att meddela seminariet. Lärare och kurskamrater gick hårt åt mig. Efter seminarierna kunde deltagare som aldrig sade ett ljud offentligt komma fram och viska att de höll med mig. De var klokare än jag.

Vad det sociala beträffade så följdes seminarierna av eftersits med Åke på pizzerian Stora Vikingen vid Mariatorget. Jag har än idag aldrig varit där. Det fanns inget som lockade mig. Efter seminarierna ville jag hem och slicka mina sår, inte umgås med mina otrevliga meningsmotståndare. Jag dricker inte öl. Jag var gift med en kvinna som fullt förståeligt inte tyckte att jag skulle hänga på krogen varje

onsdagskväll. Men det var förstås jättedumt ur socialstrategisk synvinkel. Mitt främlingskap på seminariet förvärrades dessutom av att jag i praktiken skrev min avhandling vid Historiska museet där min handledare arbetade, inte vid institutionen. Jan Peder var extern docent. Mina kurskamrater såg mig aldrig annat än i seminariesalen och på biblioteket.

Under de här omständigheterna var det kanske inte så konstigt att det dröjde fyra år innan jag fick någon finansiering för min forskarutbildning. Jag levde på små stipendier som jag skaffade själv. Och när jag till sist fick finansiering var det betecknande nog vid ett tillfälle då fakulteten delade ut doktorandtjänster utan inblandning av enskilda institutioner. Om jag minns rätt var det professorerna i engelska och teatervetenskap som bedömde min ansökan. Jag fick kanske inte tjänst mot mina lärares vilja, men i alla fall utan att de blev tillfrågade. Och så fort jag fick doktorandtjänst drog jag en lättnadens suck och slutade gå på de hemska seminarierna.

Vi kommer aldrig hinna gräva ut alla fornlämningar

En vanlig missuppfattning är att om arkeologer får höra talas om en tidigare okänd fornlämning, då rusar de genast dit och gräver ut den. Eller närmare bestämt – det är en vanlig missuppfattning bland stadsbor. Folk på landet vet att det finns en fornlämning i varenda buske, och de har ju inte arkeologer strykande kring knuten varje dag. Av de kända svenska fornlämningarna har i själva verket mycket få någonsin blivit utgrävda, och vi upptäcker nya mycket fortare än vi gräver ut dem. Till stor del sker det genom målmedveten fornminnesinventering. Riksantikvarieämbetet har ett fornminnesregister i världsklass på webben som är öppet för alla (fmis.raa.se).

Tanken att vi skulle gräva ut allt vi fick höra talas om förutsätter att fornlämningarna skulle vara få, att finansieringen inte skulle vara något problem, och att inga fornlämningar skulle behöva bevaras orörda. Inget av detta stämmer. Men dessutom förutsätter tanken att arkeologisk forskning är en närmast automatisk process från första spadtaget till en fin populärvetenskaplig bok. I själv verket består den där processen av ständiga vägval och ställningstaganden, där grundfrågorna hela tiden är ”Vad vill vi veta?” och ”Hur skall vi göra för att få veta det?”. Om man jämför med naturvetenskaperna så är utgrävningen arkeologins centrala experimentsituation, och experiment gör man ju inte i blindo. Om man ger en kemist femtio burkar med olika ämnen så kommer hon inte att börja blanda och hetta upp dem slumpmässigt bara för att se vad som händer. Det stadiet i kemins vetenskapshistoria är för länge sedan förbi.

Det här innebär att uppdragsarkeologin – och därmed nästan alla avlönade arkeologer – befinner sig i en lite märklig vetenskapsteoretisk situation. Man får ganska generösa resurser för att gräva ut en viss plats där en motorväg skall fram. Valet av plats motiveras inte av vetenskapliga frågor, utan av motorvägen, och den uppdragsarkeologiska paradoxen medför att det nästan aldrig är lämningar av toppkvalitet, nästan aldrig en plats som man direkt längtar efter att gräva på. Fram till 1980-talet tänkte man sig i den svenska arkeologin att uppdragsgrävningarna skulle producera en neutral dokumentation av vad som fanns på en plats, och sedan skulle universitetsforskare ta över och tolka resultaten, och museerna skulle förmedla dem till allmänheten. Det funkade inte alls. Universitetsforskarna var för få och för dåligt finansierade, och det var inte alltid man grävde med metoder som gjorde det möjligt att svara på just de frågor som en viss forskare var intresserad av. Museerna hade inte plats att visa alla fynd, och många av dem var hur som helst alldeles för banala eller sönderrostade för att visa upp.

Många uppdragsgrävningar på den tiden kom aldrig längre än till grundrapportstadiet, med en anläggningsplan, en bunt anläggningsbeskrivningar och en fyndlista. Skattebetalarna fick varken forskningsresultat eller förmedling för pengarna. Sedan flera årtionden börjar därför varje uppdragsgrävning med att man formulerar ett antal centrala frågor som man skall försöka besvara, och det finns numera lite pengar inom projektbudgeten både för att analysera resultaten vetenskapligt och för att förmedla dem utåt. Men faktum kvarstår: valet av själva grävningens platsen och schaktkanternas dragning bygger inte på vetenskapliga frågeställningar, och högsta prioritet är fortfarande en neutral grunddokumentation av iakttagelserna. Det är som att ge en kemist finansiering för att hålla en viss grön vätska i en viss blå vätska femhundra gånger och föra ett noggrant protokoll över vad som händer, utan att fundera på vad experimentet man sponsrar egentligen betyder.

Vendeltiden vid Sättuna

På Vendels kyrkbacke i norra Uppland hittades 1881 ett extremt välbevarat och fyndrikt båtgravfält från vikingatiden och de tre seklerna dessförinnan. Det är tur att platsen inte heter Kräklingbo eller Lilla Bångsnåret, för den fick ge namn åt 250 år av den svenska forntiden: vendeltiden. Det är ett sådant vackert ord och väcker sådana glänsande associationer... Nu är vi verkligen nere i den skriftlösa forntiden: den här perioden har knappt ens några runinskrifter och Skandinavien verkar inte ha haft någon myntimport över huvud taget från civiliserade trakter. Det är en vikingatid utan vikingar och med få internationella kontakter, med samhällen styrda av glömda småkungar och en blomstring inom djurornamentiken under deras beskydd som åtminstone jag finner helt oöverträffad.

Vendeltidens aristokrater strödde vackra metallföremål omkring sig på sina herresäten. De är lätta att hitta med metallsökare om man vet var man skall leta. Men eftersom den svenska lagstiftningen motarbetar landets hederliga metalldetektorister känner vi inte till så många av platserna. I Danmark däremot hittar detektoristerna nya mest hela tiden och rapporterar dem till amtsmuseerna. 2006 ledde jag en grupp som hittade ett av våra vendeltida herresäten på en åker vid Roxens strand utanför Linköping.

Fältarkeologi handlar mycket om att veta var man skall leta. I Sättunas fall var det ortnamnet och en jättestor gravhög som lockade. Fyra av de svealändska båtgravfälten ligger vid gårdar som heter något på Tuna, och det har länge varit uppenbart även av andra rika fynd att sådana ortnamn har att göra med med maktutövning under första årtusendet av vår tideräkning. Hur gammal Sättunahögen är vet än så länge ingen, men en likadan i grannsocknen Ledberg är från vikingatiden. Min gissning är att Sättunahögen är jämgammal med Ledbergshögen och är uppförd på platsen för en vendeltida storgård kort efter att familjen flyttat därifrån. Kring högen hittade vi nämligen massor av fina metallföremål från denna tid. Fynden börjar redan i slutet av föregående period och fortsätter efteråt genom vikingatiden. Men det handlar inte om ädelmetall eller mynt. Det som visar att makthavare bodde här är bronsantverket.

Sedan Sverige fick ett finmaskigt nät av städer under medeltiden har landets konsthantverkare mest suttit året runt i sina verkstäder, arbetat på och fått besök av kunder som klivit in från gatan. Den modellen funkar förstås inte om det inte finns några städer, som under vendeltiden. Järnålderns hantverkare reste i stället runt från herresäte till herresäte och sökte upp sina kunder. I utbyte mot mat, husrum, arvode och det nödvändiga råmaterialet kunde en bronsgjutare eller guldsmed bo i några veckor eller månader hos en makthavare och tillverka saker på beställning, varefter han fick resa vidare. Det innebär att det är svårt att hitta några verkstäder. Det var bara hos de allra mäktigaste kungarna, som på Helgö i Mälaren och Uppåkra i Skåne, som hantverkare kunde hållas permanent. Vad man som arkeolog får leta efter är inte specialiserade verkstadsbyggnader, utan vissa karakteristiska typer av avfall och redskap. Viktigast är gjutformsfragment i lera som visar både att en metallhantverkare varit på platsen och vad som tillverkades. Men de visar också något viktigare: att här bodde en kund. En rik och mäktig person som hade råd att städsla en bronsgjutare åtminstone temporärt. Hantverksplatsernas karta är indirekt en karta över den politiska geografien.

Vi hittade inga gjutformar vid Sättuna, men vi hittade serieproducerade dräktpännen där ett bara är halvfärdigt, gjuteriavfall och, bäst av allt, en mönsterpatris för guldfoliefigurer. Kring takstolparna i

de allra mäktigaste vendeltidskungarnas festhallar hittar man mängder av pyttesmå tunna relieffigurer i guld. Guldgubbar kallas de med ett gammalt skånskt allmogeord. De flesta föreställer en man i fina kläder, några föreställer män och kvinnor som omfamnar varandra (kyskt påklädda) och en del föreställer enbart en kvinna i samma påkostade stass. Vi vet inte om figurerna föreställer folk eller gudar, och vi vet inte varför man klistrade upp dem på stolparna. Men när vi hittar dem vet vi vem vi kommit hem till.

Vendeltiden är en tid av extrem guldbrist i Skandinavien. Guldgubbarna är så små och lätta att de inte triggas av en metallsökare. Bland detektorister berättas en andlös hjältelegend om en viss bornholmare som är så bra med sökaren att han faktiskt kan höra en guldgubbe om den ligger horisontellt i jorden och inte alltför djupt. Men vanligen är det bara mönsterpatriserna man hittar. De är mycket tyngre och gjorda i kopparlegering. Och på sätt och vis är de intressantare än själva guldfoliefigurerna. Sådana kunde en furste ge bort till besökare som inte själva hade råd att anlita hantverkare. Ett par guldgubbar representerar därför inte nödvändigtvis en makthavares bostad. Men patriserna representerar hantverkare, och hantverkarnas närvaro representerar som sagt makthavarens hem.

2008 när jag och Petter Nyberg kom med grävskopan för att se om åkrarna vid Sättunahögen döljer stolphålen efter en sådan makthavares mjödhall blev vi besvikna. Lantbrukaren var rädd om sitt hybridrågvete och ville inte förhandla om skördeskadeersättning, så vi fick inte schakta i åkern med de tätaste metallsökarfynden. I stället grävde vi i åkern intill och hittade ingenting att skriva hem om: visserligen mängder av stolphål och härdar, men de var väsentligt äldre än vendeltiden och uppvisade inga tecken på att några makthavare bott där. Vendeltidens verksamhet inom våra schaktgränser hade uppenbarligen ägt rum uppe på sin tids markyta utan några djupt nedgrävda anläggningar, och därför simmade alla spår av den perioden runt uppe i ploglagret. Utan metallsökaramatörerna hade ingen någonsin fått reda på att de fanns.

Hur som helst kvarstår Sättuna som den med bred marginal nordligaste kända fyndplatsen för en guldgubbepatris, och det rekordet lär stå sig tills någon genomför en målinriktad och generöst bemannad metallsökarkampanj i Mälardalen.

Folkvandringstiden på Barshalder

Det mest abrupta skiftet i hur folk levde under järnåldern markerar folkvandringstidens slut och vendeltidens start. Det är en katastrofal omvälvning med jordbrukskollaps och plötslig befolkningsminskning. Förmodligen berodde den på ett vulkanutbrott år 535/36 (i Sydamerika?) som kastade upp stoft i atmosfären och orsakade flera års extrem missväxt. Katastrofen och dess följder för Skandinavien har varit kända länge, men man trodde att det handlade om en lång period av krig och elände. Man såg helt enkelt folkvandringstiden som en plågsam kristid. Numera ser vi perioden som en visserligen våldsamt men ändå välmående guldålder som gott hade kunnat få fortsätta. Parallellen till det högmedeltida samhällets oförmodade och slumpmässiga omvälvning i och med Digerdöden är tydlig.

Under folkvandringstidens sex generationer badade den nordeuropeiska eliten i guld från Romarriket. Västra rikshalvan låg i sina dödsryckningar, så där kunde man plundra. Östra rikshalvan köpte sig fred av barbarerna – med solida guldmynt. När missväxten kom, frankerna tog makten i väst och bysantinerna fick ordning på sitt försvar i öst, då slutade guldet abrupt att flöda och de bortskämda nordborna blev ställda på bar backe. Det blev deras centrala kulturella trauma. Hela den forngermanska litteraturen, från Beowulf och Völsungasagan till sagorna om Didrik av Bern och Niebelungenlied, består av nostalgiska återblickar på folkvandringstiden och är fixerad vid guld.

En del av det där guldet blev långt senare livsavgörande för mig. Gotlands rikaste folkvandringstida grav grävdes ut 1930 vid Barshalder i Grötlingbo av byggarbetare som inte visste vad de hade stött på. Förutom en massa vapen, dräkt detaljer och importerade kärl innehöll graven både en guldring och ett hänge av guld som gjorts om till charonsmynt, en biljett till dödsrikets kollektivtrafik. Några meter bort och 30 år senare hittades ännu en ganska välutrustad grav med en liknande charonsmynt. Men när grävningen var klar fick platschefen Gustaf Trotzig ett chefsjobb i Stockholm där ingen var villig att ge honom tid att skriva rapport. Efter ytterligare 30 år fick Jan Peder upp ögonen för guldets från Barshalder och letade reda på någon som kunde skriva om gravfältet – jag.

Folkvandringstiden och föregående period är den tid då det svenska jordbrukslandskapet är bäst dokumenterat före 1600-talets geometriska kartor. I stora delar av Svealand och Götaland byggde man nämligen stengärdesgårdar över allt för att hålla kreaturen borta från åker och äng. På Öland och Gotland med sin skiviga kalkberggrund hade även boningshusen låga kallmurade stenväggar. När år 536 kom med mörker och köld fick alltihop förfalla till låga stensträngar. Vendeltidens bönder var mycket färre än sina förfäder, byggde gårdar i nya lägen, hade andra jordpreferenser och verkar ha använt trögärdesgårdar. Kvar på magra jordar i Uppland, i Östergötland, på Öland och på Gotland ligger idag hela folkvandringstidens jordbrukslandskap kvar orört och kan karteras i kvadratkilometer efter kvadratkilometer av den som vet vad man skall titta efter. Den som vill bli järnåldersbonde behöver bara avverka skogen, stapla upp gärdesgårdarna på nytt, skaffa några kor och får och sätta igång. Fast man kan få problem med länsantikvarien.

Barshalder är ett enormt bygdegravfält beläget lite för sig själv, mellan två grupper av stensträngar och folkvandringstida bebyggelse, så här finns ingen koppling mellan den enskilda familjens gård och gravarna. Men i centrala Grötlingbo finns många stengrundshus bevarade där bysantinska guldmynt

hittas ibland, och i något av dem bodde förmodligen de båda makthavarna som begravdes på Barshalder med guld i munnen. Föga anade de vad barnbarnen skulle råka ut för när solen slocknade.

Min konstiga karriär 4 – disputation

Att doktorander är olyckliga av olika skäl, som jag var, är blott alltför vanligt. Min karriär började inte bli riktigt konstig förrän strax före disputationen. Efter drygt sju år hade jag avhandlingens råmanus klart och förkunnade för lärarna att jag ville disputera våren 2002. Jag var inne på min fjärde handledare – jag står tro det eller ej på god fot med allihop än idag – och den siste ställde nu till en hel del oväntade problem för mig. Till att börja med var han bara otroligt långsam när det gällde att läsa och kommentera mitt manus. Kommentarererna var bra när de väl kom, men det gick segt. Den här mannen är verkligen ingen anhängare av modeteori, så jag blev ytterst förvånad när han efter lång begrundan vägrade godkänna manuset. Och han gav mig inga tydliga instruktioner för vad jag skulle göra för att få godkänt.

Några ord om doktorsdisputationer. De tar formen av en rättegång. Den tilltalade är avhandlingen, som misstänks för brottet undermålighet. Åklagaren kallas opponent och skall försöka övertyga nämndemännen om att den tilltalade är skyldig. Försvarsadvokaten kallas respondent (och är avhandlingens författare) och skall försöka övertyga nämndemännen om att den tilltalade är oskyldig, det vill säga att avhandlingen är bra och respondenten skall få bli doktor. Nämndemännen, till slut, kallas betygsnämnd och består i regel av tre docenter eller professorer: en från heminstitutionen, en från ett annat ämne på samma universitet, och en från ett annat universitet. Men allt detta är sedan årtionden en tom ritual vid svenska högskolor. I praktiken blir man doktor den dag då ens handledare säger vid morgonfikat, ”Nu duger ditt manus, var så god och tryck”. Ingenting viktigt sker på disputationdagen. Det framgår inte minst av att svenska doktorsavhandlingar trycks i hundratals exemplar innan opponenten och betygsnämnden får säga sitt. Deras arbetsinsats går upp i rök om de inte publicerar en bokrecension efteråt. Jag vet ingen som har prövat, men jag tror man kan bli doktor på en bra avhandling även om man svarar på alla opponentens frågor med att spela på läppen.

Men i mitt fall vägrade alltså handledaren ge sitt godkännande. Det brydde jag mig efter den första bestörtningen inte så mycket om. Värre var att min tilltänkta *opponent* vägrade delta utan handledarens föregående godkännande: utan opponent kan man inte arrangera den nödvändiga ritualen. Så det blev ingen disputation 2002. I stället anlidade jag en god vän till att formge avhandlingens materialdel och filade lite på analysdelen på fredagarna under fältsäsongen. Måndag till torsdag varje vecka ledde jag en förundersökning vid Lilla Sylta i Fresta inför Norrortsleden, åter hos Roger Blidmo och Arkeologkonsult som tagit emot mig med öppna armar och givit mig en fast tjänst. (Jag fick forskningsstipendium efter grävningens slut och sade upp mig. Somliga lär sig aldrig.)

Att jag kunde fästa så litet avseende vid vad min handledare tyckte berodde på två saker. Dels har jag som framgått ganska gott professionellt självförtroende och tyckte att min forskning var bättre än hans. (Den var i alla fall väsentligt mera omfattande per år i yrket. Äldre kollegor fick sina fasta jobb på en helt annan arbetsmarknad än den som råder idag. Många av dem skulle inte ha någon karriär över huvud taget om de var 40 nu.) Dels hade jag redan våren 1999 blivit inkallad av min första handledare till att vara med och redigera gamla goda Fornvännen, en respekterad forskningstidskrift. Jag hade alltså vid det här laget läst mängder av färsk opublicerad arkeologisk forskning. Jag visste hur de manus som antogs för publicering såg ut. Och viktigare, jag visste hur de manus som blev refuserade såg ut. Jag kände mig lugn för att mitt avhandlingsmanus var mer än tillräckligt bra, tack så

mycket. Till slut tvingade jag institutionen att låta mig disputeras som privatist, efter att harmset ha tackat nej till ett erbjudande om licentiatexamen om jag bara ville sluta bråka.

Jag vet än idag inte varför min sista handledare vägrade så hårdnackat. Han kan knappast på allvar ha trott att det fanns någon risk för underkänt från betygsnämnden. Jag törs säga att avhandlingen är empiriskt och metodologiskt solid, och den behandlar frågor om social identitet och genus som var i ropet 2003. Kontroversiell för sin tid och plats var den bara genom det man *inte* hittar i den: ett matigt kapitel om teoretiska utgångspunkter med ymniga referenser till kontinental filosofi och brittiska modetänkare. Sådana kapitel i mina generationskamraters avhandlingar brukar vara tämligen frikopplade från resten av texten och för tankarna till de obligatoriska Lenin-citat som inleder uppsatser i alla möjliga ämnen från Östeuropa under Sovjet-tiden.

Att disputeras som privatist är ytterst ovanligt och det går sällan väl. Det bygger på att forskarutbildningen är en kurs, disputationen är en form av tentamen, och högskolorna är skyldiga att låta en student tentera när de antagit honom till en kurs. Privatister tenderar att vara marginella på ett eller annat vis, vilket ju även jag var i relation till min institutionen, fastän inte i relation till yrket i stort. En privatistdisputation är ingen ritual. Det är rättegång på allvar där den tilltalade faktiskt kan bli dömd – det vill säga, där avhandlingen kan bli underkänd. Materialdelen av min avhandling ingår i en av arkeologiska institutionens skriftserier. Det lät man inte analysdelen göra, som var avgörande för bedömningen. Man visste inte om man skulle kunna stå för den. Nu var det allvar.

Salen var knöckfull den 19 september 2003. Längst bak låg min nyfödda dotter Signe och sov i barnvagnen. Betygsnämnden bestod av fem professorer i stället för de vanliga tre. Min opponent var en kunnig norska som hade alla möjligheter att förstå och bedöma vad jag hade gjort. Det var en rättvis match. Och jag var lugn. Efteråt fick jag höra att det hade varit en av de roligaste disputationerna man någonsin upplevt. Min opponent var charmig, jag för min del gjorde vad jag kunde för den goda stämningen, och vi hade en konstruktiv diskussion. När hon undrade hur jag definierade en viss teoretiskt laddad term tog jag avstånd från semantiskt överproblematiserande och hänvisade till ordboken. Och snart var akten lupen till ända. Betygsnämnden, som annars brukar ställa en del frågor, teg om jag inte minns fel. Så drog de sig som traditionen bjuder tillbaka till ett avskilt rum med opponenten en stund, innan de kom ut och förklarade att avhandlingen var godkänd utan anmärkningar. Svenska doktorsavhandlingar får numera bara godkänt eller icke godkänt. Seger. Avhandlingen fick sedan fina recensioner i ett par tunga utländska forskningstidskrifter.

Vi använder oftare grävskopa än tandborste

Många tror att arkeologer är beväpnade med tandborstar och kämpar mot grävskopor. Arkeologer, tänker man sig, *pillar* mycket. Så fungerar det inte alls.

En utgrävning går i regel från det grövsta redskapet till det finaste. Utan grävskopa ingen modern uppdragsarkeologi. Vi börjar med den, oftast för att avlägsna grästorv och ploglager, ibland för att schakta bort sentida stadslager så att vi kommer åt de äldre nivåerna där det börjar bli vetenskapligt intressant. En riktigt skicklig grävmaskinist är guld värd. Jag har träffat flera som föredrar att jobba med arkeologer framför byggsvängen, eftersom arkeologerna värdesätter finlir. Det här är maskinister som ställer upp i svenska mästerskapen och kan flytta ett färskt ägg oskatt med skopan. Grävmaskinen är också viktig när det gäller att snitta igenfyllda brunnar och större stolphål, liksom när man behöver komma upp lite grand för att ta lodfoton av grävningen. Men säg inget till skyddsombudet när vi ligger på mage där i skopan med kameran, är du snäll!

Efter att maskinisten gjort sitt börjar arbetet med de mellangrova redskapen: spade, fyllhammare, skärslev, fyllfat och öskar. Och såll! Hur fina de tekniska hjälpmedlen än blir så kommer vi aldrig undan sållandet. Alla intressanta jordhinkar körs genom fyra millimeters stålnät. I riktigt intressanta fall blir det slang och vattensållning.

Sedan, någon enstaka gång ibland, hittar man något som är så välbevarat, ömtåligt och intressant att det blir en del pillande. Skärsleven, som mest liknar en tårtspade, är ett mångsidigt redskap, och det är fullt möjligt att preparera fram ett skört skelett enbart med hjälp av den. Svampkniv kan komma till användning. Men tandborstar och tandläkarverktyg används nästan aldrig i fält. Det beror på att man gräver klantigt, förstör fynden och tappar mycket information om man försöker preparera fram riktigt ömtåliga saker när man ligger på mage med huvudet längst ner i en grop, där det dessutom hotar att rasa in jord eller ösa ner regn.

Vad vi gör i stället är att inte gräva ut sakerna alls. Vi lyfter dem i preparat och tar in dem till konservatorslabbet. Man gräver en liten ränna på respektfullt avstånd runt föremålet man anar konturerna av, lindar in jordklumpen i våta gipsbindor, väntar tills gipsen härdar, och lösgör sedan försiktigt klumpen från underlaget. Den som till sist röntgar och gräver ut preparatet med tandborste är inte fältarkeolog, utan konservator.

Vi gillar guld men vi mäter fyndens värde i information, inte i pengar

Allmänheten och medierna förknippar arkeologin starkt med ”mysterier” (vi kallar dem vetenskapliga frågeställningar) och med skattletning. Jag får ofta frågan om vad som händer i fall jag hittar guld. Får jag en belöning då? Nej, det får jag inte, eftersom jag hittar saker inom yrket och inom ramen för undersökningstillstånd som förutsätter att alla mina fynd tillfaller det allmänna. Men visst gillar vi guld och silver. Hittar vi sådant blir det fyndårta i byggbaracken intill utgrävningen. Skälet till att vi gillar att hitta skatter är dock inte riktigt det som folk tänker sig. Skatter har ett högt informationsvärde och vi tar aldrig ens reda på vad vi skulle kunna få för dem på Tradera.

Nästan allting vi hittar är annars i ett eländigt skick. Keramiken är sönderslagen, krukorna är nästan aldrig kompletta, järnet är bara rostiga klumpar, bronzen är ärgig, av trä och tyg och läder är i bästa fall sorgliga bruna rester kvar. De material som står sig i stort sett oförändrade är sten, guld, silver och i viss mån glas. Och hos ädelmetallerna finns varenda liten detalj kvar, lika fin som dagen då föremålet kom i jorden. Här kommer man hantverkarna och brukarna inpå livet som sällan annars, nästan som om de hade räckt över föremålen och lagt dem i våra händer med en vänlig nick. Rör det sig om mynt får vi dessutom ofta en datering på året eller årtiondet när.

Men det finns trista guldföremål också. Betalningsguldet från den yngre romartiden och folkvandringstiden är bara spirallindade odekorerade tenar av metall från nedsmälta romerska mynt. Det enda man kan göra med dem är att väga dem. Här tycker nog både arkeologer och myntexperter att det hade varit intressantare om folk hade grävt ner mynten direkt i stället för att förstöra dem.

Den yngre romartiden vid Åshusby

Jag brukar hävda att jag var med och byggde Arlanda Express, snabbjärnvägen från Stockholm till flygplatsen. Sanningen är väl att jag och mina kollegor under ledning av Marja Mutikainen och Janne Dunér snarare hindrade bygget i några månader 1992 med vår utgrävning vid Åshusby i Norrsunda. Här gick järnvägskorridoren på en plan remsa mellan E4:ans motorväg och Stockholmsåsen, korsad av några stensträngar, järnålderns utrasade gärdesgårdar. Grävningen präglades av lågtflygande passagerarplan och sand: en stor playa full med hundratals mörka fläckar. De representerade en del stolphål och eldstäder men mestadels bara obegripliga fyndtomma gropar. Sand är lättgrävd men släpper igenom luft och regnvatten, så vi hittade ytterst få bevarade föremål. Det blev förstås inte bättre av att alla på den tiden schaktade av matjordsskiktet tills stolphålen blev synliga, utan metallsökning.

Det intressantaste vi tog fram vid Åshusby var alltså inte föremålsfynden eller de oräkneliga sektionsritningarna av trista gropar, och stensträngarna var hyfsat välkarterade redan innan vi torvade av. Vad grävningen framför allt bidrog med var detaljerade planer över två romartida gårdstomter med stolphusgrunder och eldstäder, satta i tydlig relation till det omgivande stensträngslandskapet och en ensam grav mitt i järnvägssträckningen. Åtta husgrunder blev det allt som allt, fast vi som vanligt inte kunde urskilja alla i myllret av mörkfärgningar redan i fält. Janne och Marja vill placera gårdarnas tyngdpunkt i den äldre romartiden utifrån arkitekturen, fastän kol-14-dateringarna konsekvent pekar på perioden efter.

Vad fältmetodiken beträffade var det här andra säsongen som Riksantikvarieämbetet använde totalstation, ett digitalt lantmäteriinstrument med fastbasstation och ett reflekterande prisma. Vi detaljkarterade allting blixtnabbt, en enorm förbättring. Men vi var rörande okunniga om instrumentets potential, förstod jag året därpå. Det fanns tre eller fyra koordinatsatta fixpunkter vid grävningen. Hela säsongen ställde vi upp instrumentet *på* dessa fixpunkter, när vi kunde ha ställt totalstationen var som helst och placerat prismet på fixpunkterna för att tala om för stationen var den befann sig i tillvaron.

Jag återvände till grävplatsen vid Åshusby i juni 2012 för att fira 20 år som yrkesverksam. Då och då dundrade Arlandatågen förbi i sin djupa skärning. En av stensträngarna låg kvar på plats som om inget hade hänt, ställvis kunde man fortfarande se våra schaktkanter, och en av fixpunkterna tittade fram under påvuxen lav. Vår gamla grävning blev en pusselbit i ett av Mälardalens mest intensivt undersökta områden, E4-korridoren.

Den äldre romartiden på Bastubacken

När man nyanlägger vägar och järnvägar gör man numera arkeologiska utredningar först och undviker så gott man kan alla feta fornlämningar. För att ett nytt linjeprojekt skall pricka något riktigt välbevarat och intressant krävs antingen att topografin tvingar fram en olycklig dragning, eller att snabbtågens stora kurvradie gör en sicksack-dragning omöjlig. Om en uppdragsarkeolog skall välja mellan att jobba på ett järnvägsprojekt eller ett bilvägsprojekt rekommenderar jag därför en ny järnväg. (Utöver de arkeologiska synpunkterna vill vi ju för övrigt hellre medverka till förbättrad kollektivtrafik än till ökad privatbilism.) Om det handlar om breddning av gamla vägar eller dubbelspår längs gamla järnvägar, då blir det dock gärna bingo direkt. På 1800-talet var man i regel varken medveten om eller intresserad av vilka fornlämningar man kapade när järnvägen skulle fram. Jag hade turen att få jobba i ett sådant projekt sommaren 1993.

I början av 90-talet ville Asea få sin pendlare personal snabbare till Västerås om morgnarna, och kommunerna längs Mälarens norra strand vill förbättra möjligheterna att jobbpendla även i andra riktningen. De startade ett aktiebolag, Mälardalens Intressenter, och rustade upp den gamla järnvägen till Stockholm. I Tortuna socken strax öster om Västerås råkade man ut för järnvägsprojekteringens motsvarighet till en serie tunga älgkrockar. Vid Nibble gård gick järnvägen sedan gammalt över en stor åkerholme vid namn Bastubacken, och här råkade vi under Magnus Arturssons ledning på ett av den äldre romartidens obrända gravfält.

Den äldre romartiden är järnålderns kortaste period, drygt 150 år bara, och skiljer sig från föregående period främst genom att skandinaverna och romarna kommer i direktkontakt med varandra. Romarna hade kring tideräkningens början gjort ett försök att flytta fram sin riksgrens från Rhen till Elbe, och i det projektet ingick stora mutkampanjer riktade till sydsandinaviska stamhövdingar. Folk i norr fick smak för vin och annan sydländsk lyx. Den storpolitiska sidan av alltihop fick ett snöpligt slut år 9 i Teutoburgerskogen nära Osnabrück, när barbarer under romerskutbildat befäl utplånade tre legioner i ett stort bakhåll. ”Quinctilius Varus, ge mig tillbaka mina legioner!”, hördes kejsar Augustus klaga i årtal efteråt.

Under denna period får vi för första gången veta namnen på folkstammar i Skandinavien, genom Tacitus arbeten. För den som funderar på renbetesrättigheter och urbefolkningsstatus kan det vara värt att notera att svear och samer nu kliver in i det skrifthistoriska ljusskenet på samma gång och i samma bok: *Germania*, omkring år 98. Tacitus sagesmän har rest långt norrut: han beskriver till och med polarisen och norrskenet. Men de döda på Bastubacken var tydligt orienterade söderut, försedda med smycken och vapen av senaste internationellt gångbara design.

Att gräva ut obrända gravar i mälardalsk åkerlera som på Bastubacken har sina sidor. När det regnar söker sig vattnet till den lägsta punkten på åkern, nämligen graven du just sitter hukad i med skärsleven. Efter en regnig helg är gravarna som bräddfulla badkar när man kommer tillbaka till grävningen på måndagmorgonen. Det gäller att planera så att man inte lämnar ömtåliga ben och föremål frampreparerade när man åker hem. Och regnar det envist blir man tvungen att gräva avancerade dräneringssystem.

Jag hade turen att få gräva ut en av vapengravarna på Bastubacken: en karl gravlagd med ett stort eneggat svärd, två spjut, sporrar på fötterna och diverse matvaror, samt tråkigt nog ett smalt täckdike tvärs över bäckenpartiet. I dikets fyllning låg krossade rester av en sköldbuckla. Men jag minns också en barngrav där bara tänderna var kvar. Som Stephen Jay Gould skrev en gång: om man drömmer sig tillbaka till flydda tider räcker det att tänka ”50 procents barnadödlighet” för att man strax skall känna sig rätt nöjd med nuet.

Min konstiga karriär 5 – lyxarkeolog

Efter pärsen med forskarutbildningen var jag hjärtligt trött på stockholmsinstitutionen, och det var nog ömsesidigt. Jag ville aldrig mera ha med dem att göra. Vad en nybliven doktor annars brukar göra, och det rekommenderar jag verkligen, är att bete sig som en nyss utflugnen fågelunge. Man skall jaga efter sin gamla handledare och pipa högljutt efter mat, be henne fixa post-doc-tjänst och timundervisning, man skall be att få sitta och skriva ansökningar i det lediga rummet längst ner i korridoren bredvid hissmaskineriet, man skall sitta med vid vartenda morgonfika, man skall visa att nu är det institutionens sak att hjälpa en vidare i den akademiska karriären. Det varken kunde eller ville jag göra. Och på museet där jag skrivit min avhandling härskade nu, olämpligt nog, politisk opportunist under en ny chef. Museets nya riktning var visserligen sympatisk till sitt innehåll, men chefen var öppet föraktfull mot det slags värdeneutrala och dagspolitiskt irrelevanta fornforskning som de flesta arkeologer sysslar med. Pilspetsar har ingen mätbar politisk laddning. Också museets dörr var därmed stängd för mig. Den enda fasta punkt jag hade kvar var redaktionsarbetet med Fornvännen, som innebar ungefär en femtedels heltidstjänst.

Hade jag varit naturvetare så hade min forskarkarriär varit över här. Man kan inte forska i partikelfysik eller genetik utan tillgång till laboratorier med dyr utrustning, det vill säga, utan universitetsförankring. Men humanistisk forskning, och där ingår arkeologi, är billig. Man kan göra banbrytande forskningsinsatser bara genom att gå runt i skogen och sparka i mossan – om man väljer rätt skog och vet vad man letar efter. Jag hade som sagt fått nya forskningspengar redan året före disputationen och var redan igång med nästa projekt, om vendeltida smycken med utgångspunkt i de rika nya fynden från Uppåkra utanför Lund. Pengarna kom i småposter i form av skattebefriade stipendier från en lång rad privata fonder som redan kände till mig sedan ett årtionde tillbaka. De hade allihop fått årliga ansökningar från mig och visste att jag inte skulle suppa upp pengarna. I en verksamhet där de har till uppgift att dela ut pengar innan de vet om de kommer att få något för dem kunde de lugnt räkna med forskningspublikationer och kongressframträdanden från mig. Det var nästan det första Jan Peder lärde mig när han blev min handledare: sök stipendier och publicera dig flitigt.

Man får sällan veta vilka som bedömer ens ansökningar till privata fonder, men det lilla jag kunnat ta reda på antyder att det vid denna tid i stor utsträckning var pensionerade arkeologer, folk som kände Jan Peder från museet och som var rätt misstänksamma mot 90-talets ”teoretiskt medvetna” modearkeologi. Genom att göra uppror mot arkeologgenerationen före mig – som själv hade marknadsfört sig som revolutionär – hade jag vunnit förtroende hos generationen före dem, och det betalade sig.

En av fördelarna med en sådan forskartillvaro utanför högskolan är att man inte har något administrativt påslag. Eftersom jag inte behöver dela med mig till något lärosäte av forskningspengarna jag får så framstår jag som desto mera produktiv per tusenlapp. Då är det lättare att få förnyat stöd. Jag är av naturen ganska asketiskt lagd och därmed billig i drift. En fond meddelade mig en gång att den sökta summan per månad för levnadsomkostnader var orealistiskt låg – och gav mig mera pengar än jag hade ansökt om.

Jag har redan sagt att få skulle kunna och vilja leva och forska som jag gör (inte bara för det där med askesen). Kunna, främst för att fondpengarna inte skulle räcka till särskilt många fler. Vilja, därför att

man lever utanför samhället, både i arbetsvardagen och ur socialförsäkringssystemets perspektiv. Man måste vara frisk och man måste vara självgående. I årtal brydde sig ingen utöver min fru om huruvida jag klev ur sängen om morgnarna. Den skattepliktiga delen av min årsinkomst ligger långt under existensminimum även för en barnlös man. Min premiepensionsprognos utlovar en diet på snabbnudlar efter 65.

Varför lever jag då såhär? Därför att jag trivs och inte har något mera tilltalande alternativ. Uppdragsarkeologin, museerna och förlagsbranschen lockar mig inte. Som nydisputerad kunde jag inte drömma om att det skulle dröja nio år innan jag fick mitt första lektorsvikariat. Jag bara forskade vidare på mina stipendier, publicerade en massa och sökte alla universitetstjänster som lystes ut – förgäves. Och åren gick under angenäma former. Jag kallar mig lyxarkeolog och arkeologisk hedonist.

Vad händer om man hittar något gammalt?

Nästan alla riktigt fina fornfynd i museerna har hittats av vanligt folk ute på landet. Om man går igenom en museisamling i nummerordning så kryllar det av jättefina saker under de låga tidiga numren och sedan blir det allt flera trista och banala saker ju närmare nutiden man kommer. Små klumpar av bränd lera, till exempel. Det beror dels på att museer inte tog emot fula saker förr, dels på att bönder numera åker traktor framför plogen i stället för att gå bakom den där de förr kunde se vad de plöjde upp, och dels på att numera är det arkeologer som levererar de flesta av föremålen. Och vi samlar in massor av gamla sopor. Vi betraktar nämligen museerna som förvaringsplatser för saker som vi vill kunna forska om, fastän de flesta är för trista för att kunna ställas ut. Men nog händer det att folk hittar saker fortfarande. Och då är de ofta villrådiga om vad de skall göra. Det korta svaret är ”Tag en GPS-waypoint, plåta fyndet med mobilen och eposta till länsstyrelsen.” Nu kommer det långa svaret.

Kulturmiljölagen drar gränsen vid 1850. Övergivna föremål och anläggningar som är yngre än så bryr sig myndigheterna (och arkeologerna) nästan aldrig om. Hittar du ett föremål som är äldre än så – det må vara en flintspets från istiden eller en kopparskilling från 1849 – så är du i många fall skyldig att anmäla fyndet till länsstyrelsen. Det beror på var du gjort fyndet och vad det är för något.

Om du hittar ett gammalt föremål på eller vid en fast fornlämning så tillhör det staten vad det än är. Exempelvis om du hittar en krukskärva i ett kaninhål på en gravhög. Om du hittar samma slags föremål någon annanstans, till exempel ute på en åker eller i ett lass med grus, då tillhör det dig (inte markägaren). Men du är i många fall skyldig att *hembjuda* föremålet till staten, d.v.s. ge staten möjlighet att lösa in det för pengar. Det gäller om fyndet helt eller delvis består av guld, silver eller kopparlegering. Det gäller också om du hittar två eller flera föremål som verkar ha blivit nedlagda tillsammans (för forskningen har stor nytta av slutna fyndkombinationer).

Så hittar du en ensam stenyxa eller ett ensamt svärd av järn (utan beslag av andra metaller) ute på en åker kan du lagligen sälja dem på Tradera samma kväll. Fast alla arkeologiintresserade förstår kommer att tycka att du är en skurk och kulturarvsvandal. Men hittar du en krukskärva och en stenyxa tätt ihop på åkern så måste du hembjuda fyndet till staten. Ersättningen från det allmänna är ganska generös, särskilt om du springer på en mynnskatt med högt marknadsvärde bland samlare.

Över lag tycker jag att i ett läge där man är osäker skall man hellre anmäla ett fynd för mycket än ett fynd för lite. Det ingår i läns museernas uppgifter att titta på allmänhetens fynd och svara på frågor om dem. Det är hela folket som äger kulturarvet, inte bara specialisterna. Ju fler som bryr sig om det desto bättre vårdar vi det och desto mer får vi veta om det.

Sverige borde utfärda metallsökarlicenser och släppa loss folk på åkrarna

En del av allmänheten som bryr sig om kulturarvet och vårdar det, men som ändå ständigt blir motarbetad, är Sveriges hederliga metallsökaramatörer. Ingen vill förstås att skurkar skall gräva upp mynt eller andra arkeologiska föremål, förstöra deras fyndplatsuppgifter och sälja dem till samlare. Men vår lagstiftning utgår från att alla ickeproffs som håller i en metallsökare är just skurkar, eller åtminstone impulsiva, oförsiktiga och inte riktigt pålitliga. Det är omöjligt för en amatör att få tillstånd att gå med metallsökare på en plats med arkeologisk potential, vilket innebär att de i stället slösar bort sin värdefulla tid på badstränder och i parker. Skulle de ha turen att hitta något av arkeologiskt intresse på en sådan plats och följa reglerna för inrapportering av fynd, ja, då stängs de genast av från vidare arbete på platsen. Det är idiotiskt både ur ett vetenskapligt och ett kulturarvsförvaltande perspektiv.

En viktig distinktion som borde föras in i Kulturmiljölagen är den mellan plöjd jord och oplöjd jord. Metallsökaren fungerar bäst ute på åkern där det är plant och ingen vegetation hindrar om våren och hösten. Apparaten når inte lika djupt som plogen. Det betyder att allting man plockar upp ur åkern med sökaren ligger i ett intensivt omrört lager. Där finns ingen arkeologisk detaljinformation kvar. Och miljön är ytterst skadlig för föremålen. Kopparlegeringar och järn bryts gradvis ner till stoft på åkern. Och professionella arkeologer kan inte tömma ploglagret på metallföremål inför varje motorvägsgrävning. Det tar flera år med upprepad plöjning och avsökning.

Vi borde alltså låta dessa hederliga gratisarbetande entusiaster göra vad de kan för att rädda fynden i åkermark. Ofta hör jag till min häpnad motargumentet, ”Men vem skall betala för fyndkonserveringen då?”. Det är ovidkommande. Föremålen mår bättre utan konservering i ett museum än de gör idag utan konservering ute på åkern. Och eftersom vi inte ens *vet* vad vi har i åkrarna så kan vi inte prioritera vilka platser som skall undersökas och vilka föremål som skall konserveras. Varje föremål som plockas upp och rapporteras in är för mig som forskare ett stycke hett efterlängtat information. Den danska järnåldersforskningen ligger ett halvsekel före den svenska tack vare grannlandets klokt avvägda och mycket mera liberala metallsökarregler.

Jaktgevär är exceptionellt farliga. Man kan utan vidare döda en halvtons älgdjur på 200 meters håll med ett jaktgevär. Men vi låter entusiaster ur allmänheten använda jaktgevär ganska fritt. Efter att de genomgått ett kunskapsprov ger vi dem vapenlicens, och den får de behålla så länge de följer reglerna. Tjuvjakt är ovanlig i Sverige. Det finns en stark social uppförandekod bland svenska jägare. De anordnar själva genom sina organisationer den utbildning som du behöver för att kunna klara provet för vapenlicens.

Likadant borde det fungera med metallsökare, tycker jag. En metallsökare är inte farlig. Vi borde tilldela svenska amatörer metallsökarlicens efter genomgången kunskapsprov och släppa loss dem på åkrarna (efter överenskommelse med respektive markägare, förstås). Om sådan licensinnehavare hittar en utplöjd silverskatt (den ständiga hotbilden i den svenska debatten), då kommer den att anmäla fyndet och tillkalla fler pålitliga gratisarbetande amatörer som är överlyckliga att få hjälpa till att säkra fyndet för forskningen och museibesökarnas nöje. Redan idag odlar Fornminnesföreningen i

Göteborg och Sveriges Metallsökarförening samma slags sociala normer för metallsökarhobbyn som vi ser bland älgjägarna. Och skulle det visa sig att någon sviker förtroendet, då drar vi förstås in den personens licens.

Den förromerska tiden på Bollbacken

Under bronsålderns sista århundraden börjar det bli dåligt med brons. Nere på kontinenten har man redan övergått till järn, och förmodligen är orsakssambandet att järnet förstör efterfrågan på brons, inte någon bronsbrist som tvingar ungrare och irländare att börja smida järn. Bronsapparaten, med gruvor och gjuterier och urgamla handelsförbindelser, stannar. Att desperata skandinaver fortsätter komma ner och fråga efter brons på bruten keltiska är inte tillräckligt incitament för att hålla produktionen uppe. Och någon gång på Buddhas tid i slutet av 500-talet f.Kr. ger skandinaverna upp och övergår till järn. Det medför med moderna termer en radikal demokratisering av samhället. Varenda bonde kan plötsligt fiska upp världens bästa redskapsmaterial ur närmsta göl, i form av myrmalm, i stället för att stå i beroendeförhållande till traktens bronsimporterande aristokrater. Samtidigt börjar vädret bli sämre, kallare och regnigare. Kreaturen måste stå inomhus om vintern och gödselstacken växer till sig. Den förromerska järnåldern är inte speciellt partybetonad, fastän det utan tvivel var skönt att slippa bli förtryckt av bronsimportörerna.

Det hörs till och med på namnet att det här inte är världens roligaste period. Den är förromersk: man kan föreställa sig att folk sitter och väntar i 500 år, ”Kommer inte romarna någon gång så det blir lite action?”. Arkeologiskt sett är tiden trist helt enkelt för att den är fyndfattig. Man tillverkar mest järnföremål (som idag är sönderrostade) och rätt ful keramik. Man lägger som tidigare inte mycket saker i gravarna, men vad värre är, man upphör med föremålsoffren och hållristningarna. Sedan svenska uppdragsarkeologer började bana av hela åkrar med grävmaskin på 80-talet har dock kunskapen om vardagslivet under den förromerska tiden exploderat. Hittar vi inget annat på ett motorvägsprojekt så hittar vi nämligen alltid stolphusgrunder från den äldre järnåldern. Det verkar bero på en lycklig överensstämmelse mellan hurdana landskapslägen som järnåldersfolket gillar och hurdana landskapslägen som vägingenjörerna gillar. Och vi vet en hel del om hur tidens jordbruk fungerade. Med den där gödselstackens hjälp kunde man nämligen sluta flytta runt sina åkrar. Utan gödsel går det inte att odla i mer än några år på samma yta innan näringen är utsugen. Nu blev det värt besväret att plocka åkrarna rena från sten: de blev permanenta, och syns fortfarande som grunda rektangulära bassänger i skog och ängsmark exempelvis på Gotland.

Grävsäsongen 1993 jobbade jag på Bollbacken utanför Västerås. Där upptäckte vi ett gravfält från den förromerska och tidigromerska tiden med brandgravar nedgrävda i kulturlagret efter en 2500 år äldre säljagarboplats. En av gravurnorna hittade vi fullt synlig i en rotvälta utanför undersökningsområdet. Tidens keramik är som sagt inte världens bästa och de flesta av krukorna var trasiga. Men gravarna innehöll brända ben och en del små järnföremål: bältebeslag, en sköldnit, en bit av en spjutspets. En av dem var täckt med en stor fin stensättning, tidstypiskt platt, och genom den grävde jag blint och frejdigt en kvadratmeterstor provgrop under förundersökningen. Annars fanns inga spår av gravöverbyggnader. I åkern intill fann vi de obligatoriska boplatsspåren från den äldre järnåldern, illa sönderplöjda, så kanske begravdes de döda på Bollbacken inom synhåll för sina hus.

Bronsåldern i Mälardalen

Bronsåldern är den kortaste av forntidens åldrar, knappt 1200 år i södra Skandinavien, och den innebär ett märkligt teknologiskt mellanspel. Under stenåldern gör folk i varje trakt sina skärande redskap av den sten som finns till hands: flinta, kvarts, kvartsit, skiffer och annat. Under järnåldern skaffar de materialet till redskapen genom att fiska upp myrmalm och sjömalm ur närmsta våtmark. Men däremellan, under bronsåldern, är de helt beroende av metalleveranser söderifrån. Brons består av koppar och tenn. Koppar kan bronsålderns skandinaver inte framställa ur den malm som finns, för de har varken teknologi för gruvor eller metallframställning. Tennmalm finns över huvud taget inte på närmare håll än Irland och Ungern. Så folk reser söderut och byter till sig brons. Det vanligaste bildmotivet på tidens hållristningar är båten. Och man nöjer sig inte med sydlänningarnas design: även då metallen levereras i form av fullt brukbara föremål smälter man ner dem och gjuter nya ting i en tydligt sydsandinavisk formgivning. Makten ligger i händerna på de familjer som kan bygga båtar, navigera söderut och tala främmande språk. De kontrollerar bronstillförseln och därmed hela samhället.

I Mälardalen kan man knappt tala om en bronsålder om man gräver ut boplatser och gravar eller undersöker hållristningarnas motiv. Där finns ytterst få och små bronsföremål. I stället dyker de stora bronsföremålen upp, yxor och halsringar och annat, när man torrlägger myrmark eller muddrar åar. Eller rättare sagt: föremålen dök upp på den tiden då lantbrukare fortfarande höll på med sånt. Årtiondena kring 1900 fanns en utbredd vanföreställning om att det skulle vara ekonomiskt lönsamt att torrlägga myrar till bete och åkermark. Lite torv kunde man sälja under Första världskriget när blockaderna innebar att inget kol kunde skeppas in. Men sedan insåg man sitt misstag. Under kanske hundra år medförde sådana arbeten att man gjorde en massa fornfynd i våta miljöer. Då och då kom det alltid en lantbrukare till museet med en påse bronsföremål. Sedan tog det stopp någon gång kring 1950. Numera väntar museitjänstemännen förgäves.

Varför bronsålderns människor gjorde sig av med värdefulla ting på det här sättet är svårt att säga eftersom det inte finns några skriftliga källor som talar om saken. Självt tycker jag att gudaoffer är en rimlig tolkning. Men man hade satt igång att offra saker i våtmark redan i början av bondestenåldern och man fortsatte fram till långt in i medeltiden, så sedvänjans innebörd kan inte ha varit precis densamma hela tiden, i tusentals år. Eller över allt. Jag har hur som helst skrivit en bok om det här, närmare bestämt om *var* man offrade, inte så mycket vad eller varför.

Folk sprang inte omkring i landskapet och kastade bronsyxor slumpmässigt över axeln. De hade bestämda idéer om vad som var en lämplig plats att offra en viss sorts föremål på. I de flesta fall finns det inte tillräckligt detaljerade fyndplatsuppgifter för att man skall kunna ta reda på i vilket slags landskapsläge ett visst föremål blev offrat. Men genom träget rotande i digitaliserade museikataloger och arkiv lyckades jag sätta 140 kryss på kartan över Mälardalens landskapen och Närke. Och då kunde jag se mönster.

Till att börja med offrade man där man bodde, inte ute i öde gränstrakter. Vanligen är det 1,7 kilometer från en offerfyndplats till närmaste skärvstenshög (som avslöjar en bronsåldersboplats) och hållristning (oftast skålgropar). Och då talar jag bara om kända fornlämningar som finns i Riksantikvarieämbetets register. Allt eftersom vi hittar fler kommer det här skenbara medelavståndet

att krympa. Den andra saken man skall minnas är att bronsåldersfolket inte var speciellt intresserade av myrar, fastän vi kan tycka att det är där vi har hittat sakerna. Dagens myrar i Mälardalens bygder är nämligen mestadels bronsålderssjöar som grodde igen med sediment och torv under järnåldern. Den vanligaste offerplatsen under bronsåldern var en sjöstrand, i andra hand en havsstrand, i tredje hand en å eller bäck. Det finns flera fall där man paddlat över havet till en ö med en sjö på och offerat saker i den. Och det stora depåfyndet från Långbro i Vårdinge, där man klättrade upp på en hög grusås och offerade mängder med saker i en liten tjärn uppe på krönet. Genomgående intresserar man sig för ställen där vattnet gör något avvikande. Bronsåldersfolket gillar forsar, midjor i sjöar och havsvikar, inlopp och utlopp, södra änden på en grusås där den dyker ner i en sjö.

Vitsen med att ta reda på det här är att nu, när vi vet mer om var vi kan vänta oss offerfynd, kan vi lägga pengar på att titta närmare på lovande ställen under det arkeologiska arbetet inför väg- och järnvägsbyggen. Vi kanske kan börja behandla bronsålderns offerplatser som en förutsägbar fornlämningskategori. För 50 år sedan visste man att det hade bott folk i Mälardalen under jägarstenåldern, men man hade ingen aning om var man skulle leta efter boplatserna. Idag är den koden knäckt och vi har hundratals registrerade lokaler. I stället för att fortsätta vänta på den där lantbrukaren med påsen skulle vi kunna bli mera målsökande. Och då skulle vi få veta vad han lämnade kvar på fyndplatsen, saker som han inte trodde att museimänniskorna var intresserade av. Murkna träpålar och andra växtdelar, svartnade ben, keramik, bitar av gjutformar och smältdeglar, kläder? Den som gräver får se.

Notera för övrigt att bronzen är en legering, medan bronset är tredjepriset i en idrottstävling, en medalj gjuten i sagda legering. Om man tar fel på det så blir man offerad till Frej.

Hur blir man arkeolog?

En gammal trätobroder presenterade sig en gång för mig med orden ”Jag heter Nisse Gurka, och jag är arkeolog, medeltidsarkeolog och historiker.” Det lät ju imponerande – jämför med om han hade sagt ”Jag är elektriker, diplomat och narkosläkare”. Vad Nisse menade var dock mera blygsamt. Han hade kort och gott studerat de tre ämnena på universitet. Några tryckta skrifter i sina tre ämnen hade han inte fått till. Men varken ”arkeolog” eller ”historiker” är någon skyddad yrkestitel. Vem som helst kan i yttrandefrihetens namn kalla sig arkeolog. Inom yrket tenderar vi dock att använda ordet om någon som försörjer sig som arkeolog eller åtminstone skrivit C-uppsats i ämnet nyligen. De flesta som tar en examen i ämnet avarkeologifieras gradvis när de inte får jobb.

För att få andra arkeologer att kalla en för arkeolog krävs universitetsstudier. I skrivande stund finns utbildningen i Umeå, Uppsala, Stockholm, Huddinge, Visby, Kalmar, Göteborg och Lund. Man kan sätta ihop en examen med kurser efter eget tycke eller beställa en färdig meny och gå ett arkeologiprogram. De flesta yrkesverksamma har idag en magisterexamen (fyra års studier), men i linje med EU:s strävan att standardisera den högre utbildningen blir masterexamen (fem år) vanligare. Vill man forska och undervisa på universitet måste man sedan gå vidare till en doktorsexamen för att ens komma i fråga.

Det finns inga jobb och de jobb som finns vill du inte ha

Låt oss säga att du just blivit klar med fyra-fem års studier och har fått ut din högskoleexamen på ett eller annat ämnesområde. Jag har några frågor till dig angående dina karriärförväntningar. Vill du till att börja med ha sämre betalt än de flesta andra akademiker? Inte? Nå, men vill du ha en serie säsongsanställningar då, och varva dem i flera år med perioder av arbetslöshet eller med det okvalificerade extrajobbet du hade under studietiden? Nähä nä. Du skulle inte möjligen vilja arbeta i en starkt konjunkturstyrd bransch där man aldrig får veta särskilt långt i förväg om man får jobb eller ej? Och säg mig också, vill du ägna dig åt smutsigt kroppsarbete utomhus i alla väder, och äta lunch i en byggbarack? Tänkte väl inte det. Men din arbetsplats då, vill du flytta runt mycket och arbeta på småorter som ingen har hört talas om, i skogen eller på landsbygden? Bo mycket på enklare vandrarhem? Och förresten, du trivs väl med att tillverka en produkt som kunderna är lagtvungna att köpa men som de egentligen inte vill ha?

De här frågorna rörande yrkessituationen tror jag mycket få arkeologistudenter ställer sig. Och man kan vara säker på att om en ung färdig akademiker svarar ja på dem allihop genom att acceptera en anställning på just de villkor jag beskriver, då är personen i fråga arkeologiutbildad. Men i praktiken är det ytterst få människor som någonsin ställs inför dessa frågor. För det finns inga jobb inom arkeologin.

Enligt vad jag kunnat ta reda på finns i Sverige ungefär 2000 tjänster – fasta och tidsbegränsade – som kräver eller uppmuntrar examen i arkeologi. Varje år producerar svenska högskolor några hundra nya arkeologiutbildade med examen. Pensionsavgångarna utgör några tiotal personer per år. Summan av detta är förstås en arbetsmarknad där tillgången på arkeologiutbildade alltid är mångdubbelt större än efterfrågan. Och det är inte bara årets kull med några hundra nyutexaminerade som konkurrerar om jobben inför varje grävsäsong – folk ger inte upp och skolar om sig efter bara ett år, och det finns många erfarna arkeologer som söker säsongsjobb år efter år. I juni 2014 frågade jag chefen för uppdragsarkeologin vid ett av våra läns museer när han senast hade anställt nyutexaminerade arkeologer. ”För fyra år sedan anställde vi en”, svarade han. Om jag inte misstar mig var han rätt stolt över det.

Det finns andra sektorer än uppdragsarkeologin som anställer arkeologiutbildade utan föregående omskolning, främst museer och myndigheter. Men dels är de tjänsterna mycket färre än de i uppdragsarkeologin, och dels ligger uppgifterna där ofta så långt från arkeologin att man lika gärna kan få tjänsterna med examen i andra närliggande ämnen som konstvetenskap eller etnologi. Det breddar konkurrensen ytterligare.

Varför tar då folk examen i arkeologi när utsikterna är så usla? Det beror på en kombination av faktorer. Till att börja med så älskar de ämnet. Därtill vet studenterna i regel inte hur arbetsmarknaden och yrkesverkligheten ser ut. Många bryr sig inte så mycket om den saken: de är unga och sorglösa och tänker att ”För *mig* kommer det bergis att ordna sig”, och ”Man skall satsa på det man brinner för!” Och till sist kan man säga att de tar examen i arkeologi därför att ingen hindrar dem.

Inget stort svenskt politiskt parti ifrågasätter på allvar idealet om fria utbildningsval. Marknadsliberalism råder och högskolorna anordnar de kurser som det finns efterfrågan på. Det är så de finansierar sin verksamhet. Om ett par kullar med 19-åringar fick för sig att kurdiska mattor är det roligaste som finns så skulle de svenska högskolorna snabbt arrangera master-program i mattstudier för att möta efterfrågan. Fem år senare skulle Arbetsförmedlingen få ta hand om hundratals unga mattexperter som var mycket förbryllade över att den där karriärvägen som samhället anordnat åt dem tydligen inte ledde till jobb. Enligt min mening skall man för att bli lycklig inte satsa på det man brinner för, eftersom många brinner för orealistiska saker och sedan tvingas köra buss med studieskulder i stället. Man skall sträva efter att brinna för något som kommer att ge en jobb. Kan man inte det skall man välja den minst motbjudande av de karriärvägar som ser ut att leda till jobb.

Den känsliga, identitetsavgörande brytpunkten i studiegången verkar vara tredje terminen, C-uppsatsen. En person som studerar två terminer arkeologi och sedan blir arkivarie är i regel rätt nöjd och ser på sig själv såhär: ”Jag är en ovanligt välorienterad arkivarie med stora kunskaper i arkeologi”. En annan student, som skriver C-uppsats i arkeologi och sedan jobbar på arkiv, är däremot olycklig och ser på sig själv såhär: ”Jag är en misslyckad arkeolog som tvingas försörja mig som arkivarie”. Fem korta månader av skrivande gör stor skillnad.

Jag säger alltid till arkeologistudenter att jag vill att de skall bli läkare, advokater och ingenjörer. Sedan kan de arbeta 80% i sina välbetalda och prestigefyllda yrken, menar jag, och ägna fredagarna åt amatörarkeologi. Om en heltidsforskare kan skriva fem bra uppsatser om året, då kan en av dessa fritidsarkeologer skriva en, utan att behöva stå ut med alla umbäranden. Så har landets bästa hållristningsinventerare arbetat, fast Sven-Gunnar Broström är kommuntekniker och Kenneth Ihrestam är rörmokare. Båda har vunnit hela yrkets respekt och blivit hedersdoktorer på kuppen. Arkeologins karta över var i landet det finns mycket hållristningar är i stor utsträckning en karta över var Gurra och Kenta har varit.

Ständigt detta senneolitikum

Ordet neolitikum betyder bara ”den nya stenåldern”: ett begripligare ord är bondestenåldern. Perioden är över tvåtusen år lång och indelad i tre delar. Sista delen kallas senneolitikum och är rätt lång, 550 år någonting. Ändå är det en klen utforskad period som sällan dyker upp hos uppdragsarkeologin och har få hängivna specialister bland forskarna. Det här är flintslagningens sista stora period i Skandinavien innan bronsen tar över som redskapsmaterial, och kanske den period där hantverkarnas teknik är allra bäst. Flintslagarna tävlar nu med landets enstaka första bronsgjutare i kontrollen över föremålens formgivning, vilket förstas innebär nästan orimliga grundförutsättningar. Men de gör fantastiska saker. Bland dagens flintslagare är en senneolitisk fiskstjärtsdolk med tidstypisk ytretuschering ungefär det creddigaste man kan ge sig på att göra.

I min egen forskning har senneolitikum gång på gång tittat fram med överraskningar. Det började när jag skrev om järnåldersgravarna på Barshalder. Mitt bland gravar från folkvandringstiden hade Harald Hansson hittat en hällkista som såg lite fel ut. Den var lite för stor och hällarna var för tjocka. Och föremålen inuti liknade ingenting: konstiga trubbiga pilspetsar i blankt välbevarat ben med skruvmejselformade bakändar, plus en trasig stenyxa och en märklig glättad krukskärva som låg intill kistan. Snart insåg jag att det var den äldsta graven på hela gravfältet, en senneolitisk hällkista som stått ensam och väntat i tvåtusen år innan järnåldersgravarna började hopa sig kring den.

Senare skrev jag om boplatsfynd från stenåldern som kommit fram vid Gustaf Trotzigs gravutgrävningar knappt hundra meter från den äldsta graven. De dominerades av krukskärvor från den alltid lika fyndgenerösa gropkeramiska kulturen under mellanneolitikum. Men även där stack senneolitikum fram nosen med några skärvor och en kol-14-datering på ben från gråsäl, plus kanske en mycket fin men något svårdaterad stenyxa.

När jag så skrev om offerplatser från bronsåldern kring Mälaren och Hjälmararen fick jag heller inte vara i fred för senneolitikum. Forsarna i Nyköpingsån vid Täckhammar och i Eskilstunaån vid Hyndevad lockade till sig offer i tusentals år, och i båda fallen ingår senneolitiska yxor bland fynden utöver bronsföremålen som jag var intresserad av. Likadant med de gamla offersjöarna vid Domta vad i Österunda, Hjältängarna i Vårfrukyrka och Storsicke i Glanshammar.

I en medeltida borg borde man väl kunna känna sig tryggt forskansad från forntida påhälsningar, kan man tycka. Men icke. Sommaren 2015 tog vi upp ett schakt vid Landsjö borg i Östergötland, ovanpå en konstig sandkulle som täcker borgholmens södra ände utanför torrgraven. Vi hoppades hitta grunden till en portbyggnad med vindbrygga, men fann att det snarare verkar vara dumphögen från när man grävde torrgraven. Och ur sanden sållade studenterna fram slagen kvarts plus ett par skärvor av ornerad keramik – från bara kort före senneolitikum, förstås. Tretusen år innan Herr Holmger och Fru Kristina drog igång borgbygget på den lilla holmen hade någon bott där ute på holmen, fiskat i Landsjön och kokat soppa.

Mellanneolitikum på Bollbacken

Den bästa markexploateringen ur arkeologisk forskningssynvinkel är den som inte har något val om var den skall gå fram. Jag har redan beskrivit järnvägsomdragningen som gav oss tillfälle att gräva ut järnåldersgravarna på Bollbacken i Tortuna 1993. Men dem vet nästan ingen om. Bollbacken är i stället känd som en mellanneolitisk fyndplats, närmare bestämt som en klassisk lokal för den gropkeramiska kulturen.

Jordbrukets utbredning över södra Skandinavien var över lag snabb och definitiv, men den fick uppleva ett riktigt stort bakslag. Efter att tidigneolitikums svedjebbrukare odlat sina tegar i hundratals år återgick hela Svealand och Östergötland till en fångstekonomi under mellanneolitikum. Basfödan blev nu sälkött när folk antog en livsstil från norra Östersjöområdet där jägarstenåldern aldrig hade upphört. Gropkeramikerna är underbara människor, arkeologens bästa vänner, för de rör sig runt i kusttrakterna och lämnar enorma mängder saker efter sig på sina strandbundna boplatser, prydligt sorterade i kronologisk ordning genom landhöjningen. Framför allt är det den namngivande keramiken vi hittar, oräkneliga skärvor av stora spetsbottnade ornerade krukor som man inte kan ta fel på. Men dessutom slår de kvarts, och flinta om de kan få tag i den, modellerar och slår sönder små keramikfiguriner av sälmänniskor och björnar, och formger de mest underbara pilspetsar i röd skiffer. De anlägger också individuella, obrända, ofta rikt utrustade gravar i stort antal, fast dessa är bäst kända från Gotland och Öland där markkemin är gynnsam för bevaring av ben.

När vi i Magnus Arturssons arbetslag kom till Bollbacken hade vi ingen aning om de mellanneolitiska lämningarna. Dem hade den arkeologiska utredningen missat. Vi kallade oss "Gravgruppen" eftersom den nya järnvägssträckningen skulle gå mellan kända järnåldersgravar i ändarna på Bollbackens låga ås. Det var för gravarnas skull jag hade valt den gruppen, eftersom jag redan var inne på att skriva avhandling om Barshaldergravfältet. Men redan första dagen kom den första gropkeramiken fram, och snart insåg vi att det var där vår huvuduppgift låg.

Fyndrikedomen på Bollbacken var inget ovanligt i det gropkeramiska sammanhanget. Det som gjort platsen berömd är att den var full av husgrunder, som inte tidigare var vidare väl kända i området, att det fanns mellanneolitiska brandgravar där, och att det var en av de senaste (d.v.s. lägst belägna) gropkeramiska boplatserna man någonsin hittat. En del av keramiken uppvisar en märklig blandning av tekniska och dekorativa drag som gjort att den numera är känd som "Tredje gruppen" eller "Bollbackengruppen". Tredje gruppens keramik representerar ett närmande mellan den gropkeramiska kulturen och dess jordbrukande granne stridsyxekulturen under ett eller två århundraden, innan båda kulturerna upphör och Svealand övergår till södra Skandinavien's enhetliga senneolitiska kultur som jag redan pratat om.

Grunden till en av de trapetsformade stolpburna hyddorna på Bollbacken urskiljde vi redan i fält. Men eftersom vi grävde ut boplatserna i rutor om fem gånger fem meter med två arkeologer i varje var det svårt att få överblick. Mitt främsta bidrag till efterarbetet under vintern var (utöver att hålla ordning på alla fynd) att digitalisera och sätta ihop fältritningarna över de där femmetersrutorna, så jag hade nöjet att hitta resten av hyddorna. Flera av dem uppvisade omsatta stolphål vilket skvallrar om lång användning och reparationer. En annan insats jag är stolt över är att det var jag och Claes Hadevik som grävde ut dödshuset på Bollbacken, en underlig liten byggnad med palissadväggar där

man jordade sina döda efter kremering. Den är också ett exempel på idéutbyte med stridsyxekulturen. Men eftersom jag ville jobba med gotländska järnåldersgravar tackade jag nej till att skriva i rapporten, och det dröjde tio år innan jag själv fick ur mig något om mellanneolitikum.

Min konstiga karriär 6 – tjänstetillsättningar

Jag trodde när jag disputerat att man kunde få universitetstjänst i arkeologi redan som ung genom att vara *relativt* högproduktiv, i förhållande till ens fåtaliga år i yrket. I själva verket får man tjänst utifrån den *absoluta* tjockleken på ens trave med tryckta skrifter, och antalet terminer man undervisat. Därmed är det värdelöst att disputerat i unga år innan man hunnit skriva en massa. En högproduktiv 30-åring har ingen chans mot en medelproduktiv 45-åring. Post-doc-tjänster är bara öppna i några år efter disputationen oavsett ens ålder. Tre fjärdedelar av alla som får lektorat i skandinavisk arkeologi är 41–46 år gamla. Är man yngre än så krävs handfasta ingrepp i rekryteringsprocessen från ens gamla handledare – och det har ju aldrig varit aktuellt i mitt fall. Är man över 46 är det kört.

När man söker universitetstjänster i Skandinavien blir ens ansökan bedömd av några sakkunniga kollegor. I Sverige får man sedan tack vare offentlighetsprincipen läsa utlåtandena om alla sökande, vilket är ganska intressant. Men jag har slutat läsa utlåtandena om mig själv i de fall där jag inte får en stark placering i rangordningen. Jag blir bara arg. Det beror på att det inte finns någon enighet om vad som är bra arkeologi. Alla inom brobyggarskrået, exempelvis, är ense om att broar måste hålla för trafik. Så är det inte inom arkeologin. Beroende på vem som granskar mina ansökningar kan samma egenskap hos min forskning bli bedömd antingen som en styrka eller som en svaghet. Institutionerna kan tack och lov inte riktigt välja vem som skall få en (ofta motvilligt) utlyst tjänst. Men de kan välja sakkunniga, och därmed indirekt vilken *sorts* forskare de kommer att få. Det handlar mestadels inte om svågerpolitik, utan om skilda vetenskapsideal, där de andras som sagt enligt min mening hör hemma utanför campus, på kultursidorna.

Jag kan inte riktigt klandra de sakkunniga. De följer ju sin övertygelse på samma sätt som jag skulle göra i deras ställe. Med mig som sakkunnig får ingen någon topplacering för sitt förtjänstfulla bruk av Lacans och Derridas skrifter i det arkeologiska tolkningsarbetet. Men det irriterar mig enormt när teoretiskt inriktade sakkunniga behandlar föregivna brister i mina arbeten som *oavsiktliga* fel. Nej, kära ni, som framgår av 20 års offentliga debattinlägg från mig så jobbar jag faktiskt sådär med flit. Jag önskar i själva verket att ni ville sluta med ert pretentiösa bluddrande och göra likadant.

Ostörd av administration och möten, och tyvärr utan någon av den undervisning jag har velat ge, fick jag en hel del forskning gjord sedan jag vänt ryggen åt min gamla institution. Först två år med vendeltida smycken och studieresor till museer runt Norden, sedan fyra år med Östergötlands järnålderselit, och till sist fyra år med religiösa bronsåldersmänniskor kring Mälaren och Hjälmaren.

I september 2012 kunde jag så för första gången på 20 år känna mig hemma på ett universitetscampus igen – nu som vikarierande lektor.

Vad du än gör, doktorera inte i arkeologi

Folk med grundexamen i arkeologi har eländiga utsikter, men i motsats till många andra humanister – teaterhistoriker och litteraturvetare inriktade på den lettiska samtids poesin, till exempel – har de ändå en arbetsmarknad, främst tack vare uppdragsarkeologin. För att hamna i ett lika desperat felutbildat läge som vår lettiska poesistudent måste en arkeolog skriva doktorsavhandling. Och det gör de i förbluffande stor omfattning.

Forskarutbildningen är formellt sett fyra år lång, men det finns en tradition inom humaniora av att skriva tjocka monografier som tar längre tid än så. Redan C-uppsatsens fem månader verkar vara identitetsavgörande, men doktorsavhandlingen är ojämförligt mycket tyngre i det avseendet. Och det finns vad jag kan se inget förnuftigt skäl att utsätta sig för det.

Jag anser att vitsen med forskarutbildning är att man skall ägna sig åt forskning och gärna undervisning. Det får nästan inga arkeologidoktorer göra. En gammal professor och god vän till mig brukar säga emot mig på den här punkten. Han hävdar harmset att hans forna doktorander alla har fått jobb. Men tittar man närmare på dem så finner man att de har fått jobb som inte kräver doktorsexamen. Sveriges överproduktion av arkeologidoktorer har medfört att de har börjat konkurrera med grundutbildade unga kollegor om säsongsjobben på motorvägsgrävningarna. Det här är jobb som så sent som 1980 inte ens krävde grundexamen. Kvaliteten på uppdragsarkeologin har förstås vunnit stort på alla dessa doktorer i schakten, men handen på hjärtat, för en person med minst åtta års högskolestudier bakom sig är lönen och arbetsvillkoren bara larviga.

Det här har också medfört en lite rolig konflikt i relationen mellan grävande organisationer och länsstyrelserna. Arkeologen som skriver projektplanen för en uppdragsutgrävning är idag ofta disputerad och därmed just nu vanligen mycket mera välutbildad än arkeologen på länsstyrelsen som skall läsa och bedöma projektplanen. Därför kan man förstå att projektplanens författare reagerar något sammanbitet på eventuell kritik från kollegan på länsstyrelsen, samtidigt som den grävande organisationen är beroende av en bra relation med länsstyrelsen för att få uppdraget i fråga. Det kommer väl att lugna sig när doktorerna har tagit över tjänsterna på länsstyrelserna med.

Men angående vitsen med att doktorera har jag flera gånger stött på doktorander som sagt att de inser att de aldrig kommer att arbeta med arkeologi efter forskarutbildningen – men att de ser den som fyra år av betald meningsfull sysselsättning. Forskarutbildning som självändamål: det är ett främmande perspektiv för mig. Men så har jag heller aldrig begripit varför folk plockar strökurser på grundnivån. Varför inte bara läsa kursböckerna hemma? Så roliga är verkligen inte de flesta av oss som föreläser på högskolorna. Min cyniska inställning till värdet av fria studier retar förstås gallfeber på många kollegor, framför allt universitetslärarna som ju är beroende av god studenttillströmning för sin försörjning.

Mera generellt brukar kollegor som vill försvara värdet av arkeologiutbildning hävda att vårt ämne ger en massa användbara sidokunskaper som är värdefulla i andra branscher. Det är ett klen argument, eftersom arkeologiutbildade alltid konkurrerar om jobb i andra branscher med folk som har specialistutbildning för dessa branscher. Det är inte så svårt för en arbetsgivare att bestämma sig för om man skall anställa en person med användbara huvudkunskaper *och* sidokunskaper, eller en person

med ovidkommande huvudkunskaper angående dekoren på stenålderskeramik plus vissa användbara sidokunskaper. Och i praktiken får man nästan inga kvalificerade jobb i andra branscher med enbart en arkeologiexamen. Man får skola om sig.

Arkeologi är choklad, inte potatis

Kollegor inom humaniora försöker ofta motivera satsningar på våra ämnen med nyttoargument. De kan vara ganska jordnära: ”Vi kan lära oss att vårda miljön bättre genom att studera jägarstenålderns levnadssätt”. Och de kan vara mera idealistiska: ”Vi arkeologer har stort inflytande på samhällets ideologi: med vår forsknings hjälp kan ni motarbeta främlingsfientlighet och antidemokratiska rörelser”. Det här tror jag inte alls på, i någotdera fallet. Nyttoargument är ett extremt svagt och genomskinligt sätt att berättiga humanioras existens inför en oförstående omvärld. De praktiska argumenten faller på att sju miljarder stadsbor som använder 2000-talets teknologi faktiskt inte har någon användning av lågtekniska knep från småskaliga stamsamhällen. De idealistiska argumenten faller på att humanistisk forskning inte alls har det ideologiskapande inflytande som vissa kollegor vill hävda. När hörde du sist en riksdagsledamot säga ”mellanneolitikum” ifrån talarstolen? Folk kan ju inte ens skilja mellan oss och paleontologerna.

Idealistiska kollegor är väldigt fokuserade på nazismens missbruk av arkeologin. På 90-talet kunde man ibland få intrycket att arkeologins viktigaste uppgift var att förhindra att folk – inte minst arkeologerna själva – blev just nazister. Men resonemanget är bakvänt. Arkeologin är samhällets svans, inte dess nos. Framgångsrika arkeologer är politiska opportunisterna som säger det samhället vill höra, för annars får vi ingen finansiering. Ett fascistiskt samhälle alstrar fascistisk arkeologi, inte tvärtom. Och därför är alla dagens svenska arkeologer liberala demokratiivrare, som jag själv.

Arkeologin är alltså inte nyttig. Det bästa argumentet för investeringar i den är i stället att den är rolig. Fastän vetenskaplig fyller den samma samhällseliga funktion som film, teater och musik. Arkeologi är choklad, inte potatis. Det är en lyxvara som rika länder kan unna sig. Bra arkeologi är spännande och rolig, och tråkig arkeologi är värdelös. Någon praktisk nytta har vi ju inte av den som kan kompensera för dess tråkighet.

Tidigneolitikum på Stensborg

I och med tidigneolitikum kommer jordbruket till Skandinavien efter en tusen år lång paus på dess väg åt nordväst från Levanten. Det här är en bra påminnelse om att världshistorien inte har varit en tävling med ett bestämt mål där alla deltagare skyndat sig att så fort som möjligt nå en tekniknivå och en levnadsstandard som en svensk på 2010-talet skulle godkänna. De sydiskandinaviska fiskar-och jägarstammarna känner till jordbruket som pågår nere på kontinenten, men i tusen år är de ovilliga att själva lägga om sitt levnadssätt. När den nordiska jordbruksexpansionen till sist kommer (och vad det beror på är forskarna oense om) är den så snabb och plötslig att den inte går att följa med kol-14. Före 3950 f.Kr. finns inga spår av jordbruk i Danmark eller Sverige, efter det årtalet finns det jordbruk hela vägen upp till Dalälven.

Liksom senneolitikum har jag hittills aldrig skrivit om eller grävt ut tidigneolitikum i nämnvärd omfattning. Perioden finns på Barshaldergravfältet i form av enstaka krukskärvor, men det såg jag och studenterna inget av när vi grävde ut en grav där 1997. Dock var jag med och grävde provgropar 2008 på Lars Larssons och Sven-Gunnar Broströms grävning vid Stensborg i Grödinge utanför Stockholm, strax intill Botkyrka golfklubb. Och det är en riktigt fin tidigneolitisk fyndplats.

Den första jordbrukskulturen i Skandinavien har som så ofta namn efter en keramiktyp: den kallas trattbägarkulturen. Forntida DNA visar att det måste ha rört sig om invandring i stor omfattning när den kom, men inte om utrotning av dem som redan levde här. Viktigare än de genetiska nyheter som trattbägarfolket hade med sig i sina kroppar var hur som helst idéerna de hade i huvudet. Vi förstår ju att de hade med sig kunskaper, växtarter och djurarter som krävdes för att försörja sig som jordbrukare. Men dessutom hade de invecklade sedvänjor angående religion och gravskick som avvek helt från det som varit förut. I Mälardalen byggde de inte långhögar åt de döda som de gjorde i Skåne, men precis som där nere i söder satte de igång med stora religiösa fester där de eldade upp saker: exempelvis vid Stensborg.

Ovanför en slänt ner mot golfbanan ligger en gammal åker som odlats i århundraden. Under tidigneolitikum var det en havsstrand: hit var det lätt att ta sig med kanot när det var dags för offerfest, och intill fanns en boplats för värdfolket. Här gick Sven-Gunnar gång på gång i tjugo år uppmärksam och plockade föremål efter plöjningen: eldspräckta bergartsyxor, stenmejslar, skifferspetsar, skärvor av trattbägare, bitar av en och annan importerad flintyxa. När utgrävningen kom igång och ploglagret var avschaktat visade det sig att föremålen legat i grunda gropar tillsammans med mängder av förkolnad spannmål. Den grå åkerleran var full av svarta prickar, var och en av dem ett urgammalt sädeskorn. Bland stenyxorna finns splittrade exemplar av tidens mest komplicerade och prestigefyllda yxtyper, den mångkantiga stridsyxan med skafthål, som härmar sydländska kopparyxors formgivning.

Mesolitikum i Tyresta

Arkeologins arbetsfält börjar med de äldsta bevarade artefakterna, enkla stenredskap påträffade i Kenya och tillverkade av tidiga människor för ungefär 3,3 miljoner år sedan. Jordbruket uppfanns för bara tolv tusen år sedan i Levanten. Det innebär att forntiden egentligen består av en enda lång jägarstenålder med några försumbara avvikelser på slutet. Stenåldersforskare brukar skämtsamt kalla bronsåldern och järnåldern för sentida störningar.

”Jägarstenåldern” är en praktisk term, men folk levde i själva verket lika mycket på att samla växter och smådjur och på att fiska. För Sveriges del har vi här på grund av inlandsisen inga fynd som är äldre än fjorton-femton tusen år. Det betyder att vi bara har de sista tre tusen åren av den evighetslånga äldre stenåldern, och bara i Skåne, eftersom inlandsisen smälte bort söderifrån och norrut. Dock har vi hela mesolitikum, ”mellanstenåldern”, nästan sex tusen år.

För att älska mesolitikum måste man förstå sig på slagen sten, och det gör inte jag. Enda gången jag har grävt mesolitikum på allvar skedde det av misstag: jag jobbade med en vendeltida elitboplats vid Sättuna i Kaga utanför Linköping 2008, och fick plötsligt syn på en stenyx i åkerplöjan intill mitt schakt. Kol-14 och slagen sten från anläggningarna under plogdjupet visade att folk hade bott där vid Roxens strand omkring 4400 f.Kr., vid en tid när rykten om jordbruket säkert redan florerade i Sverige.

Mitt främsta umgänge med mesolitikum har i stället skett genom studiebesök i fält hos mina kompisar Mattias Petterson och Roger Wikell. De har i årtal levt ungefär samma stipendiefinansierade forskarliv som jag, och nått väsentligt mera banbrytande resultat genom att år efter år inspektera rotvältor och markskador i höglänta skogar på Södertörn. En rotvälta, har de lärt mig, är en gratis provgrop där man kan se vad som döljer sig under mark. Men den största markskadan av dem alla uppstod 1999 när ambassadpersonal från ett östligt grannland skulle grilla korv i Tyresta nationalpark och ställde till med skogsbrand. Förnaskiktet brann upp på en yta om nästan 60 fotbollsplaner och blottade hundratals mesolitiska boplatser, fulla med slagen kvarts och brända sälben. Roger och Mattias deltog i kampen för att begränsa och släcka branden, men viktigare var att de var på plats för att registrera och karakterisera boplatserna innan ett enda grönt strå hade hunnit gro för att dölja dem igen.

Landhöjningen efter inlandsisens enorma tyngd lyfter gradvis östkusten ur havet. Nationalparken ligger högt. Dagens bergstoppar var kobbar i en isolerad mesolitisk utskärgård – därav sälbenen. Och fynden visar att folk tog sig dit med stockbåt bland isflaken så fort det fanns något torrt land att stå på. Extremt hårda killar och tjejer som har min djupa beundran. Roger och Mattias har hittat Stockholms läns äldsta boplatser i brandområdet och grävt ut den, med en hyddring av stora stenar, slagen kvarts och sälben. Därtill späckbetong, en beckartad rest av mångtusenårigt bränt sälspäck. Kol-14 placerar första strandhugget omkring 7900 f.Kr. Det är nästan fyra tusen år innan världen skapades om man vill tro Bibeln.

Min konstiga karriär 7 – vikarierande lektor

Som mitt CV ser ut kunde man länge tro att jag är en blyg eller folkilsken forskartyp som avskyr att undervisa. Det stämmer inte alls. Jag blev överlycklig när Joakim Goldhahn vid Linnéuniversitetet äntligen gav mig mitt första lärarjobb 2012: en månads svensk landskapshistoria för internationella utbytesstudenter. Det är en underbar kurs om allting man kan se utomhus från alla tider, från rullstensåsar till vattentorn. Jag ledde kursen tre år i rad.

Universitetsstudenter skriver numera anonyma utvärderingar en gång i månaden, så det framgår rätt tydligt huruvida en lärare funkar eller ej. Jag bifogade mina första linnéstudenters utvärderingar med en ansökan till Umeå universitet, och vips hade jag fått ett vikariat på mitt drömlärarjobb: ansvarig för första terminen på grundutbildningen i arkeologi. Hittills har det blivit tre höstterminer i rad.

Den uppmärksamma läsaren inser nu att mina inkomster från undervisningen i stor utsträckning måste gå till flygbiljetter och vandrarhem på ruten Stockholm – Kalmar – Umeå – Växjö. Men jag älskar det. I så många år brydde sig ingen utanför familjen om huruvida jag klev upp ur sängen om morgnarna. Nu däremot, om jag inte kliver upp när klockan ringer och åker till flygplatsen blir 25 studenter i en västerbottnisk föreläsningssal arga och besvikna. Och pendlandet är nödvändigt för att räta upp mitt snedfördelade forskningstunga CV inför ett eventuellt fast lektorat. Ge upp kan jag hur som helst inte göra förrän efter 46 års ålder, när demografin börjar tala emot mig. Och när jag erbjöd umestudenterna att gräva i medeltidsborgar med mig i utbyte mot kost och logi, då anmälde sig varenda en som fortfarande är kvar på arkeologiprogrammet och fler därtill.

Slutord

När man skriver om sitt eget yrke är det jättesvårt att hålla en rimlig distans till ämnet. Jag kan bara ana hur en lönehandläggare eller en sjuksköterska ser på arkeologin och på oss som är verksamma i ämnet. Så mycket vet jag som att vi är en exotisk minoritet i det svenska samhället, lite grand som begravningsentreprenörer eller yrkescellister. De flesta svenskar känner ingen arkeolog och tänker sällan på arkeologi. Vi är de där som letar efter mystiska skatter av guld och dinosaurier med hjälp av tandborste i Egypten, väl?

Om du har läst såhär långt så vet du nu en hel del om svensk arkeologi (och om en svensk arkeolog). Jag hoppas du får lust att läsa vidare i ämnet, besöka en utgrävning, gå på ett arkeologiskt museum, och kanske börja utveckla lite grand av arkeologens dubbelseende. Allting du ser omkring dig är tillfälligt. Det har varit helt annorlunda. Och allting kommer att fortsätta förändras.

Mera läsning

Asteriskerna markerar texter som finns gratis på nätet.

Tidigmodernt vid Djurhamn

Rundkvist, M. 2009. Landarkeologi vid Djurhamn 2007–2008. *Skärgård och örlog. Nedslag i Stockholms skärgårds tidiga historia*. Red. K. Schoerner. Stockholm.

Wiklund, J. 2015. *Vardagslivet i hamnen. Djurhamns historia belyst med marinarkeologiskt material*. Magisteruppsats i arkeologi. Södertörns högskola. Huddinge. *

Medeltiden på Stensö och Landsjö

Olsson, M. 1932. En grupp runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust. *Fornvännen* 27. Stockholm. *

Rundkvist, M. 2015. Landsjö and Stensö Castles, Östergötland, Sweden. An interim report on the results of the 2014 excavation season. *Castella Maris Baltici XII. Symposium in Lodz, May 2014*. Red. A. Andrzejewski. Lodz.

Vikingatiden vid Skamby

Rundkvist, M. & Williams, H. 2008. A Viking boat grave with amber gaming pieces excavated at Skamby, Östergötland, Sweden. *Medieval Archaeology* 52 (2008). London.

Vendeltiden vid Sättuna

Rundkvist, M. 2011. *Mead-halls of the Eastern Geats. Elite Settlements and Political Geography AD 375 – 1000 in Östergötland, Sweden*. Stockholm. *

Folkvandringstiden på Barshalder

Rundkvist, M. 2003. *Barshalder 1–2*. Stockholm. *

Den yngre romartiden vid Åshusby

Dunér, J. & Mutikainen, M. 1998. *Arkeologisk undersökning. Boplatsslämningar, stensträngar och hålvägar norr om Åshusby. Arlandabanan. Uppland, Norrsunda socken, RAÄ 93, 105 och 185-187*. Stockholm.

Den äldre romartiden på Bastubacken

Wikborg, J. 1996. Skelettgravarna på Bastubacken. Skelettgravskicket i Mälardalen under romersk järnålder. *Tor, tidskrift för nordisk fornkunskap* 28. Uppsala.

Vad händer om man hittar något gammalt?

Kulturmiljölag (1988:950). Svensk författningssamling. *

Sverige borde utfärda metallsökarlicenser

Rundkvist, M. 2008. För en liberalisering av de svenska metallsökarreglerna. *Fornvännen* 103. Stockholm. *

Svensson, H. 2013. Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar. *Fornvännen* 108. Stockholm. *

Den förromerska tiden på Bollbacken

Artursson, M (red.). 1996. *Bollbacken. En sen gropkeramisk boplats och ett gravfält från äldre järnålder, Västmanland, Tortuna sn, Raä 258. Slutundersökningsrapport*. Upplands Väsby. *

Bronsåldern i Mälardalen

Rundkvist, M. 2015. *In the Landscape and Between Worlds. Bronze Age Deposition Sites Around Lakes Mälaren and Hjälaren in Sweden*. Umeå universitet. *

Ständigt detta senneolitikum

Rundkvist, M. 2003. *Barshalder 1*. Stockholm. *

Rundkvist, M.; Lindqvist, C. & Thorsberg, K. 2004. *Barshalder 3*. Stockholm. *

Mellanneolitikum på Bollbacken

Artursson, M (red.). 1996. *Bollbacken. En sen gropkeramisk boplats och ett gravfält från äldre järnålder, Västmanland, Tortuna sn, Raä 258. Slutundersökningsrapport*. Upplands Väsby. *

Larsson, Å. 2009. *Breaking and making bodies and pots. Material and ritual practices in Sweden in the third millennium BC*. Uppsala. *

Arkeologi är choklad, inte potatis

Rundkvist, M. 2010. Prospects for Sweden. *Antiquity* 84. York.

Tidigneolitikum vid Stensborg

Larsson, L. & Broström, S-G. 2014. Stensborg – mass destruction of axes and cereals reflecting southern contacts of the Funnel Beaker societies in southern Sweden. Furholt, M. (red.). *Landscapes, histories and societies in the Northern European Neolithic*. Bonn.

Mesolitikum i Tyresta

Pettersson, M. & Wikell, R. 2013. Tidigmesolitiska säljägare i Tyresta för 10 000 år sedan. *Fornvännen* 108. Stockholm. *

Periodschema för Sverige söder om Dalälven

- Fram till 9600 f.Kr. Istiden och senpaleolitikum
- 9600–3950 f.Kr. Mesolitikum
- 3950–3300 f.Kr. Tidigneolitikum
- 3300–2350 f.Kr. Mellanneolitikum
- 2350 – 1700 f.Kr. Senneolitikum
- 1700–530 f.Kr. Bronsåldern
- 530–1 f.Kr. Förromerska järnåldern
- 1–150. Äldre romartiden
- 150–375. Yngre romartiden
- 375–540. Folkvandringstiden
- 540–790. Vendeltiden
- 790–1100. Vikingatiden
- 1100–1520. Medeltiden
- 1520–1790. Tidigmoderna tiden